

**SOCIÉTÉ POUR LE PROGRÈS
DES ÉTUDES PHILOGIQUES ET HISTORIQUES**

La Société tient deux assemblées par an : le 2e samedi de mai et le 2e samedi de novembre. La cotisation annuelle est de 200 francs à payer à M. S. BYL. Elle donne droit à l'abonnement à la *Revue* au prix réduit de 1200 francs (plus frais de port et TVA). Les demandes d'adhésion à la Société doivent être adressées à M. P. SALMON.

Président d'honneur : M. RENARD, Professeur émérite aux Universités de Liège et de Bruxelles, 13, place Marie-José, 1050 Bruxelles.

Président : A. WANKENNE, Professeur émérite aux Facultés Universitaires de Namur, 61, rue de Bruxelles, 5000 Namur.

Secrétaire général : P. SALMON, Professeur à l'Université de Bruxelles, 17, rue du Charme, 1190 Bruxelles.

Trésorier : S. BYL, Chargé de cours à l'Université de Bruxelles, 77, avenue du Heymbosch, 1090 Bruxelles.

L'organe de la Société est la «**REVUE BELGE DE PHILOGIE ET D'HISTOIRE**», recueil trimestriel.

COMITÉ DIRECTEUR – BESTUURSCOMITE

R. AUBERT (U.C.L.), J. BAERTEN (V.U.B.), S. BYL (U.L.B.), M. DE GRÈVE (R.U.G.-V.U.B.), J.-M. d'HEUR (U.Lg.), A. DIERKENS (U.L.B.), J. DUITSCHAEVER (U.I.A.-V.U.B.), L. GENICOT (U.C.L.), A. GOOSSE (U.C.L.), J. HANSE (U.C.L.), P. HARSIN (U.Lg.), A. JORIS (U.Lg.), L. LACROIX (U.Lg.), R. LAMBRECHTS (U.C.L.), R. LEJEUNE (U.Lg.), M. LEROY (U.L.B.), L. LESUISSE (St L.), W. PEREMANS (K.U.L.), T. REEKMANS (K.U.L.), M. RENARD (U.Lg.-U.L.B.), P. SALMON (U.L.B.), J. STENGERS (U.L.B.), R. VAN EENOO (R.U.G.), A. VAN ELSLANDE (R.U.G.), H. VAN LOOY (R.U.G.), G. VANTHEMSCHÉ (V.U.B.), Ch. VERLINDEN (R.U.G.), M. WEYEMBERGH-BOUSSART (U.L.B.).

REVUE BELGE
DE
PHILOGIE ET D'HISTOIRE

SOIXANTE ET UNE ANNÉE

BELGISCH TIJDSCHRIFT
VOOR
FILOGIE EN GESCHIEDENIS

EEN EN ZESTIGSTE JAAR

1983

De Grootnederlandse geschiedschrijving

Lode WILS

De voltooiing van de uitgave der *Briefwisseling Gerretson-Geyl* ⁽¹⁾, die volgt op de *Verzamelde Opstellen* van Pieter Geyl ⁽²⁾ en op de *Verzamelde Werken* van Gerretson ⁽³⁾, biedt de mogelijkheid tot een onderzoek van de Grootnederlandse geschiedschrijving door die twee medestanders en vrienden.

In zijn correspondentie met Geyl eiste Gerretson voor zich het vaderschap op van de Grootnederlandse geschiedenisvisie, maar erkende dat Geyl ze in publicaties gerealiseerd had ⁽⁴⁾. Ook naar buiten noemde hij zijn vriend "de vlagdrager der historische school, welke richting mede door mij is bepaald" ⁽⁵⁾. We zullen ons in deze studie vooral met de "vlagdrager" bezig houden, wiens werk trouwens wetenschappelijk duidelijk op een hoger niveau stond dan dat van Gerretson; maar zonder de inbreng van deze laatste te verwaarlozen.

De literator, politicus, ambtenaar en veelzijdig publicist Frederik Carel Gerretson had zich tijdens de Eerste Wereldoorlog verdiept in de studie van de jonge Groen van Prinsterer, de grondlegger van de antirevolutionaire partij. Groen had in 1826-27 voor een officiële prijsvraag een *Proeve over de samenstelling van eene Nederlandsche geschiedenis* geschreven; maar hij was al vóór 1830 van dat algemeen-Nederlandse standpunt afgestapt. Hij had toen de Belgische oppositie tegen de regering van Willem I bekampt, en daarna de Belgische omwenteling als een onderdeel van de DE REVOLUTIE, wier bestrijding zijn levenstaak was.

Gerretson behoorde tot zijn geestelijke erfgenamen, sprak van "een tijd en een beschouwingswijze waarin ik mij gedurende de oorlog bijna uitsluitend heb gegeven". Hij vermeldde "een opstel dat Groen van Prinsterer kort na de scheiding schreef over de *mogelijkheid tot hereniging met België*, – dat voor mij het uitgangspunt is geweest tot het begrip der Vlaamse beweging" ⁽⁶⁾. Gerretson zou niet alleen de brieven van Groen publiceren, maar zich daarnaast toeleggen op het problematiek van het Verenigd Koninkrijk, Willem I en de Belgische revolutie. Dat zou culmineren in zijn tweedelig boek met de duidelijke titel *Muiterij en scheuring 1830*, dat in 1936 verscheen.

In dezelfde oorlogsjaren waarin hij door Groens visie op België zozeer beïnvloed werd, was Gerretson opgetreden als "onze Grootnederlandse vertrouwensman" van de Duitse legatie in den Haag. Dat wil zeggen dat hij zich belast had met het creëren van de activistische collaboratie onder de Vlaamse vluchtelingen in Nederland en langs daar in het bezette België, en met het verspreiden onder de Nederlanders van de idee dat Grootnederland zou moeten toetreden tot het Duitse *Mitteleuropablok*. Grootnederland zou ontstaan doordat Holland, in een nieuwsoortige *Barrière* die het van Duitsland aangeboden kreeg, voogdij zou uitoefenen over een minder of meer verminkt België, eventueel over Vlaanderen zonder Wallonië ⁽⁷⁾. Toen door de Duitse nederlaag het getij verliep, verzette Gerretson de bakens, en oriënteerde zijn Grootnederlandse beweging op de strijd tegen het Belgisch annexionisme eerst, het Belgisch-Nederlands verdrag over de waterwegen daarna. Bij hem en anderen speelden daarin Rotterdamse zakenbelangen een grote rol ⁽⁸⁾. Hij bleef het Vlaams-nationalisme, waarvan hij terecht de eer van het vaderschap opeiste, verder in antibelgische zin radikaliseren, in de hoop Vlaanderen alsnog aan Nederland te kunnen hechten ⁽⁹⁾. De Grootnederlandse geschiedschrijving was een wapen in deze strijd, en is dus alleen te begrijpen tegen die achtergrond.

Geyl kwam tot samenwerking en vriendschap met Gerretson toen hij in 1920 beroepshalve met hem deelnam aan het bestrijden van de Belgische aanspraken inzake herziening van de verdragen van 1839. Geyl was in 1913 gepromoveerd

(1) Verzorgd en toegelicht door drs. P. VAN HEES en dr. G. PUCHINGER, 5 dln., Baarn, 1979-1981. Ik verwijs naar de nummers van de brieven.

(2) Bijgebracht en ingeleid door P. VAN HEES, 4 dln. Utrecht-Antwerpen, 1978.

(3) Bijgebracht door dr. G. PUCHINGER, 6 dln., Baarn, 1973-1976.

(4) In juli 1930: "Ik was een beetje jaloers toen ik ... jou als *chef d'école* zag aangeduid: je moet weten dat ik mij van de prioriteit en primordialiteit van mijn denkbeelden terzake nog bewust ben". Omgekeerd schreef Geyl aan Gerretson: "Ik gun je je leiderschap in ons volksleven van harte"; 24 okt. 1925. *Briefwisseling*, 335 en 65. Zo lag de taakverdeling tussen beide vrienden: aan Gerretson de leiding van de Grootnederlandse beweging, aan Geyl die van de geschiedschrijving.

(5) In 1933; *Verzamelde Werken*, III, 5.

(6) Aan Geyl, 22 aug. 1920; *Briefwisseling*, 6.

(7) L. WILS, *De Grootnederlandse beweging 1914-1944. Ontstaan, wezen en gevolgen*, in *Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945*, Brussel 10-12/12/1980, *Acta*, Gent, 1982, 415-450.

(8) R. L. SCHUURSMAN, *Het onaannemelijk tractaat. Het verdrag met België van 3 april 1925 in de Nederlandse publieke opinie*, Groningen, 1975.

(9) L. WILS, o.c., en L. WILS, Gerretson, Geyl en Vos. *Spanningen tussen de Grootnederlandse beweging en de Vlaams-nationalistische*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1982, 95-120.

op een werk over Suriano, resident van Venetië in Den Haag 1616-1623. De literair begaafde historicus werd Londens correspondent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van januari 1914 tot 1 oktober 1919. Van dan af was hij in feite persattaché van de Nederlandse legatie in Londen, o.a. belast met het verdedigen van de Nederlandse historische rechten tegenover België; voor Den Haag trad hij op als informant over de Vlaamse beweging⁽¹⁰⁾.

Maar hij verbleef ook in Londen als hoogleraar in de Nederlandse geschiedenis, en voor de buitenwereld was hij zelfs alléén dat; de leerstoel werd voor hem opgericht, als een soort vermomming. Maar hij maakte er werk van, en richtte zijn drukke historische bedrijvigheid grotendeels op de betrekkingen tussen de Verenigde Provinciën en Engeland in de 17e en de 18e eeuw, bijzonder via de dynastieke verbinding tussen beide landen. Behalve een stroom van artikels kwamen daaruit zijn boeken *Willem IV en Engeland tot 1748* (1924), *Oranje en Stuart* (1939) en zijn synthese de *Geschiedenis van de Nederlandse Stam*.

"Hij herzag bovenal kritisch de kijk op de constitutionele positie en de aspiraties van verscheidene Oranjeprinsen, speciaal van Frederik Hendrik, Willem II, Willem IV en Willem V, en legde zich erop toe te demonstreren hoe hun dynastieke ambities de Nederlandse belangen bijna doorlopend ten gunste van Engeland hebben geschaad. In samenhang daarmee wierp hij nieuw licht op de partijenverhouding in de Statenbond der Verenigde Nederlanden, waardoor 'de ware vrijheid', de Patriottenbeweging en de Bataafse Republiek een aanmerkelijk positiever waardering werd. Overeenkomstige evolutie ondergingen onder zijn heldere belichting de opvatting omtrent de motieven tot de opstand tegen Filips II en de kijk op de periode 1568-1585 daarin, met name op de invoering van het protestantisme in Nederland"⁽¹¹⁾.

Deze wetenschappelijke productie van tientallen jaren werd bevrucht door Geyls liberale en agnostische instelling. Die had het hem vergemakkelijkt om in de beschrijving van de historische vorming der Hollandse natie klemtonen te verleggen. Namelijk minder op de protestantse traditie vanaf 1572, en meer op de algemeen-Nederlandse vanaf de Middeleeuwen.

1. HET UITGANGSPUNT

Geyls historisch werk in Londen hing voor een deel nauw samen met zijn taak als persattaché, bijzonder belast met de Belgisch-Nederlandse geschilpunten. Over

(10) L. WILS, *Gerretson, Geyl en Vos, o.c.*

(11) Aldus L. J. ROGIER. Diens *Herdenking van P. Geyl* (o.a.) in *Herdenken en herzien*, Bilthoven, 1974, 350-388, is een heel merkwaardig stuk, lang niet alleen omdat het steunt op nog onuitgegeven autobiografische aantekeningen van Geyl uit 1942.

de Wielingen, de waterwegen, de verdragen van 1839 en al wat ermee te maken had, werd natuurlijk ook met historische argumenten gestreden. Geyls eerste stap op zijn lange weg van de Grootnederlandse geschiedschrijving, was een reeks van drie lezingen op University College in februari 1920 over *Holland and Belgium, their common history and their relations*⁽¹²⁾. Het heette een antwoord op "het zeer knappe artikel" dat de Leuvense hoogleraar Ch. Terlinden over de geschiedenis van de Schelde had gepubliceerd in Engeland. Bij Geyls latere geschriften vergeleken was dit een heel bezadigd stuk, passend voor het Belgischgezinde Engelse publiek nauwelijks een jaar na het einde van de oorlog; dus met een besluit vol vertrouwen in een toekomstige blijvende vriendschap tussen België en Nederland. Maar wel werd, zoals het de taak was van de persattaché, uitgelegd dat België eigenlijk maar een francofiel volk was zodat de Schelde veel veiliger in Nederlandse handen zou zijn. In tegenstelling tot België had Holland ten tijde van Napoleon in zijn annexatie door Frankrijk niet berust, hoewel de Hollanders wel moderner waren en de hervormingen van de Franse revolutie beter hadden aanvaard. België had in 1814 al zozeer geleerd naar Frankrijk te zien, dat Holland wel moest de overheersende rol krijgen in het Verenigd Koninkrijk van 1815-1830. De leiders van de Brusselse opstand in 1830 wilden een unie met Frankrijk, maar werden door Engeland gedwongen een apart land te worden. "België, gelijk het gesticht werd in de jaren dertig ... was bedoeld om een Franse staat te worden". In één woord, de persattaché heeft zeker de tevredenheid van zijn superieuren verdiend.

We moeten nog nader bekijken welke verklaring hij toen gaf van de mislukking van het Verenigd Koninkrijk, omdat het van belang zal zijn de evolutie van die voorstelling in zijn geschriften te volgen. In februari 1920 somde hij zes oorzaken op.

1. Het ging om twee volkeren die gewoon waren op zichzelf te leven, van elkaar vervreemd en voor wat de Belgen betreft zelfs met ressentiment omwille van hun vroegere verdrukking door Holland. "Het zou voor elke regering een moeilijk iets geweest zijn, het sterke Hollandse bewustzijn en een sterk Belgisch bewustzijn er toe te brengen zich op te lossen in een nieuwe Nederlandse nationaliteit".

2. "Maar deze toestand was nog hachelijker. Het Belgisch bewustzijn was zwak, omdat het voor een groot deel door Frankrijk onteigend was ... dat België, in zoverre het geen individueel nationaal gevoel ontwikkeld had, geleerd had naar het Zuiden op te zien, in plaats van naar het Noorden ... Om België's nationale ziel

(12) Leiden, z.j. Nederlandse vertaling in 1921 te Antwerpen, en in 1925 in *De Groot-Nederlandse Gedachte*.

moest door Holland en Frankrijk gestreden worden". De her-invoering van het Nederlands als officiële taal was "onder de leidende standen ... natuurlijk zeer weinig populair".

3. De regering was en bleef Hollands, had bitter weinig aanraking met de geest van het Zuiden, werd er als een vreemde beschouwd, met al te veel reden zelfs.

4. De godsdienstkwesitie : de Belgische katholieken wilden aanvankelijk geen godsdienstvrijheid, en de regering gaf hen later ernstige redenen tot ontevredenheid, door fouten van harentwege.

5. Willem I was een autocraat, hoewel verlicht. "Niemand was minder geschikt dan hij om de delikate rol van een protestants vorst over katholieke onderdanen te vervullen". Zijn seminarie was ongetwijfeld aanstotelijk staatsdespotisme.

6. De liberale eisen van de Belgen vonden in het Noorden geen weerklink en "dat was een zeer ernstige zaak", al was het geen gevolg van blijvende oorzaken maar een uiting van "een zeer flauw tijdperk" in de Hollandse geschiedenis. "Wat de liberale oppositie betreft, haar innig verband met het Franse liberalisme maakte haar voor de Hollanders dubbel verdacht".

Geyl besloot dan dat de mislukking van het Verenigd Koninkrijk niet onvermijdelijk was geweest, "vooral te wijten was aan toevallige, persoonlijke, voorbijgaande oorzaken" als de persoon van Willem I en van diens zoon de prins van Oranje.

In een resumé hield hij drie redenen van onpopulariteit over, namelijk de autocratie tegenover het liberalisme, de kerkpolitiek, en de "poging om het Vlaams weer in te voeren in het bestuur en in de gerechtshoven van Vlaams België ... Veel ernstiger was het, dat de twee volkeren over deze drie punten zo geheel anders dachten".

Opvallend is, dat in het besluit de eerste reden van de mislukking van het Verenigd Koninkrijk, namelijk de nationale tegenstelling tussen twee volkeren, verdwenen was. Terwijl omgekeerd de taalpolitiek van Willem I plots tot een hoofdoorzaak was gepromoveerd. We zullen later nagaan waar Geyl dat vandaan haalde, evenals zijn merkwaardige onteigening van het Belgische bewustzijn door Frankrijk. Maar eerst zullen we de ontwikkeling van zijn Grootnederlandse voorstellingen volgen, waarin precies deze elementen alsmaar meer de nadruk kregen, tenslotte met bijna volledige uitsluiting van al het andere dat hij in februari 1920 nog als de essentie erkend had.

In 1946, in de voorrede tot *Eenheid en Tweeheid in de Nederlanden*, waarin Geyl een aantal oudere artikels bundelde, schreef hij : "Dat historische vertogen als deze uit een bepaalde politieke of nationale opvatting voortkomen en die tevens dienen willen, heb ik nooit onder stoelen of banken gestoken en ik wil die verbinding ook thans niet verdoezelen".

Dit dienstbaar maken van de geschiedenis aan de politiek stuitte van meet af op verzet onder de Nederlandse vakhistorici, met name bij Geyls leermeester Blok en bij H. Brugmans. Geyl vroeg aan Gerretson om voor het recenseren van zijn boek te kiezen "in ieder geval een algemeen tijdschrift, waarin je vooral de politieke betekenis van de kwestie kunt behandelen". Ook moest door de polemiek rond dit boek de atmosfeer in het Algemeen Nederlands Verbond gezuiverd worden en daar "de goede Grootnederlanders" opgetrommeld⁽¹³⁾.

In 1921 hield Geyl op het Vlaams Filologencongres te Mechelen een lezing over *De opvattingen der Nederlandsche geschiedschrijvers over de scheuring der Nederlanden op het einde der zestiende eeuw*. Hiermee zette hij publiek zijn aanval in op "de Kleinnederlandse historiografie", waaraan hij verweet dat ze, onder invloed van de tijdsomstandigheden en van Hollands nationalisme, *gevolgen* van de scheuring onder haar *oorzaken* vermeld had, meer bepaald verschil tussen Noord en Zuid inzake godsdienst en volkskarakter. Met name Fruin in 1859 en (in veel mindere mate) Colenbrander in 1905 hadden op dit stuk verkeerde zinnen geschreven. In latere jaren zou Geyl alsmaar terugkomen op dit punt, met als bewijs alsmaar de gewraakte passussen van Fruin en Colenbrander – blijkbaar omdat hij geen andere verkeerde teksten vond bij toonaangevende historici. Wel was het zeker niet overbodig dat hij de puntjes op de i zette, met het oog op de schoolboeken en andere gepopulariseerde vormen, waarin het geschiedenisbeeld toch juist zijn algemene verspreiding vond.

Maar de hardnekkigheid waarmee Geyl op deze aangelegenheid zou blijven terugkomen, had toch wel een andere reden, en die verklaart ook het verzet dat hij opriep. Colenbranders visie impliceerde het aanvaarden van "de Belgen als een ongedeelde en een vreemde natie" en zulks, naar Geyl beweerde, op basis van Pirennes *Histoire de Belgique*. Uit de verdere ontwikkeling van zijn polemieken zou blijken dat dit de kern van zijn zaak was.

2. VERDERE UITWERKING

In de volgende jaren was het telkens méér België dat werd aangevallen als zijnde een product van Pirenne. In december 1923, in een lezing voor de Maatschappij van Nederlandse Letterkunde te Leiden over *Kleinnederlandse traditie in onze historiografie*, ging het over "de Pirennistische opvatting van de Belgische geschiedenis, die van onze Kleinnederlandse het complement is ... die theorie, die uit de geschiedenis een Belgische natie wil opdiepen ... België is geen natie".

(13) Geyl aan Gerretson, 10 jan., 20 en 21 feb. 1922 ; *Briefwisseling*, 34, 39 en 40.

In april 1924 sprak Geyl op het Grootnederlands studentencongres te Leuven over *Hollands' politiek ten opzichte van de Zuidelijke Nederlanden oudtijds en nu*. Hoofdzaak was een aanval op Pirenne, die voor de tweede helft van de 17^e eeuw België het slachtoffer had genoemd van de politiek der Verenigde Provinciën. "Hoe is het mogelijk, dat een Belgisch historicus bij dat schouwspel – de Republiek zich feitelijk te gronde richtend met haar pogingen om de Zuidelijke Nederlanden uit de greep van Frankrijk te houden – dat een Belgisch historicus bij dat schouwspel in plaats van enige uiting van dankbaarheid te geven, zijn land kortweg als het slachtoffer van de Noordnederlandse politiek beschrijft? Dat is mogelijk in de eerste plaats omdat het Belgische nationaliteitsgevoel van Pirenne, ja zelfs dat van Pirenne! als het tegen Frankrijk gaat eigenlijk niet werkt. Agressie van Frankrijk, dat schijnen maar pogingen te zijn om de Belgische ziel tot het paradijs van de latiniteit te doen ingaan.

Maar er is toch ook iets anders, en hiermee kom ik terug op mijn hoofdonderwerp, waarvan toch mijn uitweiding ons niet eigenlijk verwijderd heeft. Er is het onloochenbare feit: de politiek van de Republiek "zou tegenwoordig niet enkel maar zelfzuchtig, maar kortzichtig en onzedelijk moeten heten".

Zo sprak Professor Geyl tot de Vlaamse studenten. Het lijkt duidelijk dat zijn hoofdonderwerp Pirenne was, of beter het Belgisch nationale bewustzijn dat hij hatelijk wilde maken, en de 17^e eeuw een uitweiding die hem toch niet eigenlijk daarvan verwijderd had.

Hij ging trouwens uitvoerig in op het Verenigd Koninkrijk en 1830, met dezelfde bedoeling. De voorstelling die hij in februari 1920 gegeven had, toen al met een propagandistisch doel, en met een erg vergroevende samenvatting tot slot, werd nu verder tot een karikatuur gemaakt. De oorzaken van de tweede scheuring heetten: de ras- en taalaffiniteiten van de Walen met Frankrijk; "het godsdienstverschil, het verschil in nationale traditie, maar bovenal de ongelukkige omstandigheid dat de Franse taal en cultuur in Vlaanderen waren binnengedrongen en er de eigen volksaard hadden ondermijnd".

De karikatuur van de omwenteling moest niet onderdoen voor die van haar oorzaken: ze was "een zet die enkel in de kaart van Frankrijk speelde ... De aanleggers van die revolutie waren hevig pro-Frans, wilden aansluiting bij Frankrijk. Alleen Engeland belette dat dit gebeurde. België begon tegen wil en dank De Walen die de leiding van de revolutie in handen hadden, moesten er genoegen mee nemen ... Maar zij hoopten niettemin dat België niet meer dan een omweg naar datzelfde doel zou blijken ... De toestand die in 1830 geschapen is bestaat nog ... De poging om Vlaanderen te verfransen gaat voort. In de buitenlandse politiek neemt heel de wereld nu aan (ik kom uit Engeland) dat België een aanhangsel van Frankrijk is. Voor de rest van Europa, voor Engeland en Nederland in het bijzonder, brengt dat de oude gevaren mee ... nu de vrede van Ver-

sailles Frankrijk in zulk een verbazende machtspositie heeft gebracht". De Vlaamse beweging is nu de enige interpretatie waarin de oude Barrière-traditie Holland nog van dienst kan zijn. Tot hier Geyl weer tot de Vlaamse studenten.

Het slot van zijn rede was duidelijk de Duits-Grootnederlandse voorstelling zoals die vooral door Gerretson in de Eerste Wereldoorlog geformuleerd was ⁽¹⁴⁾. Het is moeilijk om zijn rede anders te zien dan als bedoeld om de flamingantische studenten tegen België op te zetten. Was er onder meer voor zijn voortdurende aanvallen op Pirenne een andere verklaring, vermits hij toch echt niets tegen hem kon inbrengen?

Geyl kwam optimistisch en agressief van het Leuvense congres terug, waar hij ondervonden had dat het Vlaams nationalisme groeiend was en open voor anti-belgische beïnvloeding. Nog in dezelfde maand april 1924 schreef hij *Vlaanderen en Wij*, dat in oktober daaropvolgend zou verschijnen in het *Haagsch Maandblad*. Hij ging weer een stap verder in het karikaturiseren van de Belgische geschiedenis ⁽¹⁵⁾, zowel als van de actualiteit. Want ditmaal kwam die laatste ook aan bod, met hetzelfde doel: het Vlaams nationalisme versterken en tegen België opzetten.

Het heette nu van de "gematigde" vlaamsgezinden: "Zij zijn onmachtig geweest om het militair verbond met Frankrijk te beletten en om België van deelneming aan het Ruhr-avontuur te weerhouden" ⁽¹⁶⁾. Vlaanderen kan maar worden gered door zelfbestuur, en dat komt er maar door "een wezenlijk krachtige nationalistische beweging". De Frontpartij biedt die nog niet, omdat ze aan de

(14) Geyl verwees daar natuurlijk niet naar, maar naar de jonge vlaamsgezinde advocaat Julius Vuylsteke in 1860.

(15) Waarom faalde het Verenigd Koninkrijk? "Omdat inmiddels, gelijk gezegd de leidende standen in Vlaanderen verfranst waren geworden. Natuurlijk leverde ook de godsdienstkwestie ... een ernstige moeilijkheid op, en er waren er andere bovendien ... Maar – en dit was tenslotte de onoverkomelijke klip – de Vlaamse burgerij was zo verbasterd, het Vlaams bewustzijn zo ontzenuwd, dat Vlaanderen zich ... liet meeslepen door de Walen en de reeds toen aanzienlijk verfransde Brusselaars, dat met andere woorden het Franse element in de staat van Willem I het won van het Nederlandse. Inderdaad is het de werking van Frankrijk geweest, waardoor het koninkrijk der Nederlanden ... ontbonden is geworden, werking van de Franse geest erbinnen, weldra van de Franse staat erbuiten. Wat de leiders van de Belgische opstand wilden, was dan ook eenvoudig aansluiting bij Frankrijk. Toen de mogendheden hun dat beletten (en ook de Vlamingen voelden daarvoor toch weinig), troostten zij zich met de gedachte, dat België maar een omweg tot hetzelfde doel zou zijn". België was "een tegenpoging" om de Vlaamse gewesten "volledig te verfransen en van België in plaats van een dam tegen Frankrijk een geleider te maken".

(16) Alsof die vlaamsgezinden zouden verkozen hebben dat Luxemburg in Franse handen kwam; om dat te vermijden was het militair akkoord – en geen verbond – gesloten. En alsof de vlaamsgezinden niet accoord gingen dat Duitsland het leeggeplunderde België moest vergoeden, of niet accoord gingen dat het daartoe militair gedwongen werd.

IJzer "niet uit zuiver nationalistische aandrifft ontstaan" is ; maar de activisten, "tot een meer principiële stellingname in het vraagstuk van Vlaanderens verhouding tot België gedreven", brengen ze wel voort. Van de activisten konden de lezers onthouden dat zij "Vlaanderen ... onder de bezetting gediend hebben".

Al de artikels die we hier besproken hebben bundelde Geyl in een boek *De Groot-Nederlandsche Gedachte* dat in 1925 zou verschijnen, maar waarvan het voorwoord op 1 november 1924 alweer een stap vooruit betekende. "In 1920 gebruikte ik de woorden België en Belgisch op een wijze die mij in 1924 onmogelijk is geworden". Inderdaad had hij toen gesproken van een Belgisch volk in 1814, van een (zwak) Belgisch nationaal bewustzijn. Nu hij dit bewustzijn aangestast zag door het Vlaams nationalisme, betekende dit voor hem retroactief dat er nooit een Belgisch volk, een Belgische natie bestaan had. Voor de retroactiviteit van het actuele gebeuren kwam hij in zijn Grootnederlandse polemieken voortdurend uit.

Terwijl Geyl tevoren herhaaldelijk geschreven had niet aan een hereniging of aan irredenta te denken, luidde het in dit voorwoord: "Ik wil dan ronduit verklaren, dat een Grootnederlandse federatie mij de ideale oplossing lijkt". Tegen de ideale oplossing zag hij wel een bezwaar, en dat was niet dat België daarvoor moest verdwijnen, alleen dat Europa daarmee moest instemmen. "Maar wij leven in een wereld die vóór alles rust wil", daarom was realiteitszin geboden en voorbarigheid te mijden.

Bij zijn eerste bundel strijdschriften van 1925 liet Geyl het niet, hij publiceerde met een bewonderenswaardige vruchtbaarheid, en wist als journalist hoe hij in telkens nieuwe replieken, door herhaling van dezelfde argumenten maar met toevoeging van af en toe iets nieuws, de publieke opinie moest bewerken. Dat vanaf 1925 de grote strijd was ingezet tegen het Belgisch-Nederlands verdrag over de waterwegen, waarbij de Grootnederlanders zich zozeer weerden, gaf hun en hem meer gehoor.

In januari 1926 gaf hij voor de afdelingen Den Haag en Amsterdam van het Algemeen Nederlands Verbond *Hedendaagse Beschouwingen over het Vereenigd Koninkrijk van Willem I*. In dit anti-Belgische milieu – vooral het ANV Den Haag was dat ⁽¹⁷⁾ – kon hij zich laten gaan, ook in de retroactiviteit van zijn historische voorstellingen. Hij pakte nog maar eens Colenbranders Kleinnederlandse tekst van 1909 aan: "Heb ik teveel gezegd, toen ik beweerde dat Belgicisme en Kleinneerlandisme elkaar aanvullen? Deze passage had evengoed door de heer Terlinden of door Pirenne zelf geschreven kunnen zijn. In die jaren voor de oorlog ... verstonden Hollanders en Belgen elkaar opperbest. Maar wanneer wij,

(17) L. Wils, *De Grootnederlandse beweging 1914-1944*, 442-443.

met de gevoelens van Dietse saamhorigheid die in ons gemoed ontwaakt zijn, dat vriendelijk koor uit een nabij verleden beluisteren, dan brandt er ons toch een verwonderde vraag op de lippen. Wij horen alsmaar van Belgen, en België, en de Belgische natie. De Vlamingen behoefden toen toch niet meer uitgevonden te worden? Zij waren er toch, zoals ze er altijd geweest waren, ook in die jaren van 1814 en 1830. Waarom spreekt niemand van hen?" En dat herhaalde hij nog eens als kritiek op een tekst van Japikse, die van dezelfde Kleinnederlandse blindheid getuigde.

Ik ga voorbij aan het alsmaar herhalen en verergeren van de bekende vertekening over de rol van Frankrijk en de Walen ⁽¹⁸⁾, om mij op mijn beurt te verwonderen over Geyls vraag waar in het Verenigd Koninkrijk de Vlamingen bleven. Hij was toch degene die wees op het anachronistische van de populaire voorstelling alsof er al vóór de scheuring van de 16^e eeuw een protestantse Hollandse natie in wording zou bestaan hebben. Alsof de protestanten toch niet meer uitgevonden moesten worden, zij waren er toch, zoals zij er altijd geweest waren? Zomin als er hervormden waren vóór de hervorming, waren er Vlamingen of bestond Vlaanderen vóór de Vlaamse beweging.

Maar Geyls gewone retroactiviteit werd nog versterkt doordat hij nu de Vlaamse beweging ging toeschrijven aan het optreden van Willem I en zijn regering. "Maar het moet nu toch ieder die met zijn tijd mee leeft duidelijk geworden zijn, dat de Vlaamse gewesten wel degelijk die nationaal-Nederlandse krachten bevatten, waarvan Willem I altijd sprak en die hij op alle manieren zocht te wekken". Inderdaad, zoals het voor ieder die met zijn tijd leeft wel duidelijk moet zijn dat het Noorden van in de middeleeuwen wel degelijk die calvinistische Hollandse krachten bevatte, en het Zuiden die katholieke Belgische krachten, die Fruin er volgens Geyl in gekatapulteerd had.

Het hoogtepunt van zijn karikaturisering bereikte Geyl in zijn artikel *Eenheid en verdeeldheid in de Nederlanden*, dat oorspronkelijk in november 1928 verscheen in de *Historische Zeitschrift*. Achtte hij het Duitse publiek ontvankelijk, na

(18) "De Belgische oppositie tegen koning Willems regering ... was zowel een nieuwe en gevaarlijke fase van dat eeuwenoud noordwaarts dringen van Frankrijk als ... – De revolutie van 1830 was het werk van de Walen en de verfranste burgerij van Brussel". En uit het slot: "Het België dat uit de crisis van 1830 is voortgekomen, is nog steeds wat zijn fransgezinde stichters en hun Franse begunstigers ervan hoopten: een onderdeel van het Franse systeem in Europa, een omgekeerde barrière, of liever, een voorpost van Frankrijk. Het Vlaamse volk ... kan niet beletten dat de kracht van Vlaanderen tegen het Noorden in plaats van tegen het Zuiden gericht wordt, dat zij de Nederlandse stam niet sterkt, maar helpt bedreigen". Alweer was dat allemaal bedoeld, niet alleen om het Belgisch-Nederlands verdrag te bestrijden, maar om de Vlamingen tegen België op te zetten.

al de propaganda die sinds 1914 de *Flamenpolitik* begeleid had, en waar hij zelf de essentie van zijn voorstellingen over 1830 en over de Franse vazalstaat België uit had kunnen putten⁽¹⁹⁾? In twee bladzijden beschrijving van de oorzaken der mislukking van het Verenigd Koninkrijk, wordt de verfransing als enige positieve oorzaak aangegeven. In een stuk zin wordt toegevoegd: "Als men bedenkt" dat er een godsdienstkwestie bestond. Er wordt ook vermeld dat Nederland op een geestelijk laagtepunt stond. De Vlaamse beweging heette nu zonder meer het product van de maatregelen die de Hollandse regering getroffen had inzake taal en onderwijs.

Tot zijn alsmaar verdere vertekening van het Verenigd Koninkrijk, de Belgische oppositie en 1830, werd Geyl aangespoord door Gerretson, die hem op 3 juli 1928 schreef: "Het is, voor *onze* beschouwing van het Rijk van 1815/30 *essentieel* dat wij de diepste oorzaak van de explosie niet zoeken in: verschil van godsdienst, verschil van belang; noch in de politieke fouten van Wullem den Ontzachelijken ... maar in de nationaliteitenstrijd, tot *uiting komend* in de taalstrijd ... De taal is de doorslaande factor geweest. Aan de taal zit de politiek vast. De taal sleept de politiek met zich mee"⁽²⁰⁾.

Tegenover de hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, A. Goslinga, die kritiek had uitgebracht op de manier waarop de Grootnederlandse geschiedschrijving tewerk ging, zou Gerretson zich later aldus verdedigen: "In enkele opzichten doet gij ons wellicht niet volkomen recht: het negeren van zekere nuances is althans bij mij, veelal opzet. Bij het introduceren van een nieuwe school, (en gij ziet juist, en doet ons op dat punt volkomen recht – *dat* wij, volkomen bewust, een revolutie, niet slechts in de geschiedenis van 1830, bedoelen) is het noodzakelijk naar het voorschrift van Busken Huet, veel in de schaduw te laten en op weinige hoofdzaken het volle licht te laten vallen"⁽²¹⁾.

In november 1928 schreef Geyl een artikel dat hij in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* van oktober 1929 geplaatst kreeg, en dat hij het jaar daarop zou opnemen in zijn tweede bundel over de Grootnederlandse gedachte: *Het Archief*

(19) Geyl zou in mei 1929 proberen om uit Londen weg te geraken naar Keulen, om daar een leerstoel Nederlandse geschiedenis te bezetten; dit "om allerlei redenen (ligging, intellectuele onverschilligheid van het Engelse publiek, persoonlijke vrijheid – dit laatste, het voornaamste ...)"; Geyl aan Gerretson, 7 mei 1929; *Briefwisseling*, 239. Het Engelse publiek was vermoedelijk niet onverschillig voor de relaties tussen Oranje en Stuart, maar wel voor de voortzetting van de *Flamenpolitik*. De persoonlijke vrijheid zal bedoeld hebben op het recht om, zonder rem als ambtenaar van Buitenlandse Zaken, België te kunnen anpakken.

(20) *Briefwisseling*, 177.

(21) 1 aug. 1932; *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, 406.

van de Raad van Vlaanderen. Dat was de activistische marionettenorganisatie die, zoals de kanselier in Berlijn het aan de gouverneur-generaal in Brussel had opgedragen, in het bezette België was opgericht in 1917 om bij de vredesonderhandelingen een blijvende Duitse aanwezigheid in België te vragen⁽²²⁾. Een franstalige samenvatting van haar archief was gepubliceerd in antwoord op de campagne voor amnestie aan de activisten, waaraan Geyl en Gerretson hadden deelgenomen door een verzoekschrift daartoe te laten ondertekenen door intellectuelen en politici uit vele landen⁽²³⁾.

Aan Gerretson deelde Geyl zijn bedoeling met het artikel mee: "Wat ik vooral nodig vind, is dat zij zich het activisme niet schamen zullen, dat ze er rond en fier voor uitkomen. Daarom moet niet angstig gezegd worden: mensen, lees dit boek niet, het was zo erg niet. Maar: lees dit boek en zie wat een grote beweging het was: het is alleen jammer, ons en jullie verlies, dat het zo'n gemeen boek is, anders zou je die grootheid nog beter zien.

Natuurlijk krijg je ook wel heel andere indrukken dan van grootheid ... Het is niet minder dan een tragedie dat die uilskuikens zich deze documenten hebben laten afpakken ... Hun betrekkingen met de Duitsers waren moeilijk, uit de aard der zaak, en plaatsten hen gedurig in scheve posities. Ik neem hun dat, nu we 't in die uitgave zo onverbiddelijk kunnen zien, in 't minst niet kwalijk. Maar er moet, bij alle denunciatie van de vervalsingen e.d., van onze kant dan ook geen apologetische toon aangeslagen worden"⁽²⁴⁾. In dit licht moeten we de "vervalsingen e.d." zien die Geyl in zijn artikel denuncieerde, en eigenlijk al zijn Grootnederlandse strijdschriften uit die jaren.

(22) L. Wils, *Flamenpolitik en activisme*, Leuven, 1974, 193 vlg.

(23) Alle gevangen activisten waren al geruime tijd begenadigd, voor een aantal mits de belofte dat ze geen politiek meer zouden bedrijven. Één enkele zat nog gevangen omdat hij die belofte weigerde, de ter dood veroordeelde August Borms, die tegenstanders van het activisme had laten deporteren naar Duitsland (zie nota 24). Het ging er de stuwers van de amnestie-actie als Geyl en Gerretson juist om, geen genade maar amnestie voor Borms te bekomen, opdat hij naar het Belgisch parlement zou kunnen gestuurd worden om België te ontwrichten. Op 9-10 oktober 1927 schreef Gerretson daarover aan Geyl: "Handtekeningen vloten niet. Lohman blijft onwillig. Doch wij hebben toch 10 à 12 nieuwe. Ook in Utrecht. Ik ben maar bang dat als Madame Astrid te snel ontbonden wordt, de begenadiging in de beroerdste vorm, als een vriendelijkheidje van die vervloekte Coburgers, moet aanvaard worden". Na de geboorte van prinses Josephine Charlotte schreef hij op 14 oktober: "Blij dat dat Coburgenvulp geen aanleiding tot amnestie heeft gegeven". *Briefwisseling*, 133 en 135.

(24) 30 nov. 1928; *Briefwisseling*, 208. Bij de "scheve posities" die in *Les Archives du Conseil de Flandre* waren gepubliceerd, behoorde (blz. 159-163) een verzoek door de activistische voormannen aan de bezetter gericht, tot deportatie van een twintigtal met name genoemde tegenstanders; de bezetter deporteerde ze niet allemaal. Vgl. RUDIGER, *Flamenpolitik. Het Duits annexionisme ...*, Brussel (1922), 62-63.

3. TEGEN PIRENNE

Intussen had Geyl eindelijk zijn aanval op Pirenne ondernomen, maar niet daar waar zijn lezers het zouden verwacht hebben, namelijk over de scheuring in de 16^e eeuw. Hij had alsmaar aan de Hollandse historici aangewreven dat zij in de ban van Pirenne leefden, dat hun Kleinnederlandse visie een gevolg of minstens een complement was van de "Belgicistische" van Pirenne, de uitvinder van een Belgische natie. Maar hij had nooit aangewezen waar Pirenne ergens de fout zou gemaakt hebben, dat hij de gevolgen van de scheuring voor de oorzaken hield. Het ligt trouwens voor de hand waarom. In de Bourgondische staat waren "Vlaanderen en Brabant het hart van de Nederlanden" zoals Geyl zelf schreef⁽²⁵⁾. De scheuring betekende dat het Noorden zich afscheidde terwijl in het Zuiden de continuïteit met het verleden veel meer bewaard bleef. Vandaar dat de nationalistische aandrang om zijn eigenheid kunstmatig al vóór de scheuring te projecteren, in het afgescheiden Noorden moest ontstaan, terwijl het Zuiden zichzelf terecht ervoer als de voortzetting van de Bourgondische staat. Pirenne heeft geen tegenstellingen tussen Noord en Zuid ten tonele gevoerd vóór 1585, en Geyl heeft bij hem kunnen lezen dat de Zeventien Provinciën gescheurd werden door militair-politieke gebeurtenissen die een gescheiden religieuze, culturele, economische, in één woord een gescheiden nationale ontwikkeling zouden veroorzaken.

Waarom Geyl nooit met Pirenne in discussie getreden was, kunnen we afleiden uit zijn brief van 27 december 1928 aan Gerretson: "Ik ben in een moedeloze bui. Ik heb de laatste dagen hard aan mijn *Nederlandsche Stam* gewerkt, er liggen een 50 nieuwe bladzijden, en dan lijkt het me weer zo dilettaantisch, zo'n aftreksel van wat anderen gezegd hebben. Pirenne is een verbazende kraan. Hij wist er wat van, van die Middeleeuwen en de Bourgondische tijd, ik niet. Karel de Stoute is nu gesneuveld, en ik zal de hemel danken als ik aan de opstand tegen Spanje toe ben. Dan weet ik er tenminste zelf ook eens iets van – verbeeld ik me. Maar de schaal is te klein. Ik heb er het land over"⁽²⁶⁾.

Zo had Geyl dus pas op het vijfde deel van Pirennes *Histoire de Belgique* wat kunnen aanmerken, over diens ondankbaarheid tegenover de 17^e-eeuwse Republiek, in een stuk dat we hiervoor behandeld hebben; het kon alleen ernstig genomen worden door anti-Belgische niet-historici. Het zesde deel, waarin

(25) In 1921 tenminste nog; *De Groot-Nederlandse Gedachte*, I, 101.

(26) *Briefwisseling*, nr. 212. Tot aan de Eerste Wereldoorlog was aan de meeste Nederlandse universiteiten waaronder Leiden, en door de Nederlandse geschiedschrijving in het algemeen, de studie van de Middeleeuwen verwaarloosd; L. J. ROGIER, *De historicus, hoogleraar en bestuurder R. R. Post*, in *Herdenken en herzien, verzamelde opstellen*, Bilt-hoven, 1974, 391-396.

Pirenne de Franse tijd beschreef, het Verenigd Koninkrijk en de omwenteling van 1830, moest aanleiding geven tot de grote afrekening. Het verscheen bovendien in 1926, wanneer de anti-Belgische agitatie van de Grootnederlanders tegen het verdrag naar een hoogtepunt ging. In dat klimaat schreef Geyl een bijzonder lang artikel onder de titel *Belgicistische Geschiedschrijving*. Het was één grote, als vernietigend bedoelde aanval.

Over de eerste delen van Pirennes werk heette het, dat het huidige België naar de vroegste tijden geprojecteerd was, en "de natuurlijke overeenkomstigheid tussen de Vlaamse gewesten en Noord-Nederland"⁽²⁷⁾ gewild niet gezien. Ten tweede had Pirennes verbeelding de verfransing vergroot waaraan ook in de Middeleeuwen Vlaanderen al blootstond; hiervoor verwees Geyl in noot naar kritieken die enkele flamingantische publicisten op gezegden in de *Histoire de Belgique* hadden uitgebracht. En zonder ook maar één bewijs of aanwijzing te geven, ging hij voort: "De spitsvondigheid, de lichtvaardigheid, het zich tevreden stellen met schijnargumenten, het nijpen en wringen van teksten om er voor de gewenste theorie een druppeltje bewijsstof uit te halen, dat alles maakt een wel hoogst onplezierige indruk, maar als men bedenkt hoe de dienst van een stelsel zelfs de schranderste geesten kan verblinden, zal men aan kwade trouw zo licht niet denken. Over één punt niettemin heeft nog een ander Vlaams schrijver Pirenne een jaar of wat geleden aangevallen in een brochure, die hij koudweg de ondertitel "Kanttekeningen bij een tekstverdraaiing van Prof. Pirenne" gaf. Waarlijk geldt het hier een bedenkelijk geval". Pirenne had namelijk een tekst van de 17e-eeuwse filosoof Geulincx uit zijn verband gerukt, en zo een uitspraak aan Geulincx zelf toegeschreven in plaats van aan één van zijn personages. Geyl schreef dat hij het nuttig vond om geen volledige bespreking te geven van Pirennes werk, maar het Nederlands publiek te waarschuwen dat het terdege op zijn tellen moest passen met die auteur.

Nadat aldus het publiek gewaarschuwd was, kwam het betoog over het pas verschenen zesde deel. Pirenne zag daar een België dat niet bestond. "Wat in mijn oog 'de Franse tijd' in de geschiedenis der Zuidelijke Nederlanden kenmerkt, is de zwakheid van hun samenhorigheidsgevoel, de afwezigheid van een waarachtig nationaliteitsbesef dat hen in staat gesteld zou hebben zich tegen de overweldiging door Franse cultuur zoal niet tegen die door de Franse staat te weer te stellen"⁽²⁸⁾.

(27) De Vlaamse gewesten, waren dat de vorstendommen Vlaanderen, Brabant en Luik, die zich alle drie over de taalgrens heen uitstrekten? En Noord-Nederland, wat was dat in de Middeleeuwen? Of waren dat twee huidige begrippen, die Geyl naar de vroegste tijden projecteerde?

(28) Meende Geyl ook dat de overweldiging van de Ieren door de Engelse cultuur (een verschil tussen taal en cultuur was hem onbekend) de afwezigheid van een waarachtig Iers nationaliteitsbesef aantoonde?

En met zijn gewone retroactiviteit, concludeerde Geyl dat Pirenne dus ook in de vorige perioden geen Belgische nationaliteit, geen Belgisch vaderland en geen Belgisch verlangen naar onafhankelijkheid had mogen vermelden, zoals hij in deel vijf gedaan had. Terug bij deel zes, hernam Geyl dat de verfransing naar de taal de zwakheid van het nationaliteitsbesef aantoonde. Hij keerde naar deel vijf terug om zonder bewijs Pirenne van "animositeit tegen ons land" te beschuldigen.

Zo waren er al 19 bladzijden gevuld zonder enige concrete discussie met Pirenne, noch bespreking van deel zes, waartoe de auteur zich zegde te beperken. In de resterende 16 bladzijden wees hij drie punten aan in verband met de vestiging van het Verenigd Koninkrijk in 1814, punten waarop Pirenne een onvolledige of onnauwkeurige voorstelling zou hebben gegeven. "Behoef ik meer bewijzen te brengen van de verregaande partijdigheid waarmee Pirenne te werk is gegaan? Men begrijpt zonder dat ik het zeg, hoe hij met de revolutie van 1830 omspringt... Maar het lust mij niet om de Belgicistische aankleding van het revolutieverhaal uiteen te rafelen. Het is genoeg geweest. Alleen een tweetal staaltjes nog van de onverantwoordelijke slordigheid en oppervlakkigheid, die mee schuld zijn aan de gebreken van dit boek". Pirenne had de twee broers de Méan verward, en de Brusselse procureur des konings Schuermans ten onrechte een Hollander genoemd.

Tot slot vermeldde Geyl dat Holland en de Vlaamse beweging voor Pirenne vreemd waren, "en dat heeft het hem onmogelijk gemaakt om iets beters te schrijven dan een boek, dat, afgezien nog van alle misvattingen en vergissingen, van alle slordigheid en oppervlakkigheid, bij zijn verschijnen al hopeloos verouderd is. Want de geest van Pirenne is de geest van het verleden. Het stelsel dat hij dient, heeft geen toekomst. Zonder het te willen bewijst hij het zelf, door de middelen waarmee hij zich verplicht vindt te werken".

Geyl kreeg van Gerretson lof voor "die meesterlijke toon" van het artikel, die inderdaad een halve eeuw later nog bewondering afdwingt: zonder argumenten een meesterwerk van zes delen hatelijk kunnen voorstellen, was een krachttoer. Maar bij de historici kwam het slecht over, en Geyl had last om het stuk gedrukt te krijgen. Hij kreeg ditmaal geen toegang tot *De Gids*. Van Dillen, de hoofdredacteur van het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, hield in december 1926 de boot af, inroepend dat hij het stuk niet vóór juli 1927 zou kunnen plaatsen (terwijl voor zo'n strijdschrift de actualiteit een essentieel element was; het moest kaderen in de behandeling van het Belgisch-Nederlands verdrag in de Eerste Kamer). "De toon is wel zeer aggressief", en de redactie zou plaatsing minder wenselijk kunnen vinden uit oogpunt van tact, voegde Van Dillen eraan toe. Daarop stortte Geyl zijn hart uit bij Gerretson over "de troep van misselijke Kleinnederlanders... Kun je je iets weerzinwekkenders van laag gebrek aan zelfrespect verbeelden? ... lafheid tegenover een Bels... je zult het met me eens zijn dat het een schande zijn

zou als er een *conspiration de silence* over Pirennes wandaden georganiseerd werd"; Geyl vroeg dan Gerretson's tussenkomst bij Japikse, opdat die het zou opnemen in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* ⁽²⁹⁾.

Hij zag zijn aanval op Pirenne groots. Hij wou het artikel in het Frans laten vertalen en ook aan Engelse historici laten lezen. Zijn goede vriend G. N. Clark die Pirenne zou bespreken in de *English Historical Review* kon hij wel beïnvloeden, maar die wees toch zijn artikel af: "t Was geen *bespreking*: heel het boek werd er niet in gewaardeerd... Het kan dus zijn dat ik er iets aan zal willen toevoegen: 1e een algemene schatting ook van de verdiensten van het boek; 2e een blote vermelding, desnoods in één zinsnede, van andere vergissingen en verdraaiingen. Wil jij me dus tegelijk met het artikel het boek, dat ik bij jou achtergelaten heb, toezenden en kun je geen potloodstrepen en kanttekeningen zetten bij zulke tekortkomingen die jou in het gedeelte over de revolutie, waarin je veel beter thuis bent dan ik, zijn opgevallen?", vroeg hij op 15 februari 1927 aan Gerretson. Maar die heeft hem blijkbaar niet geholpen. Ook had het niets opgeleverd dat Geyl zijn Kertsvacantie had besteed aan de lectuur van een heel aantal werken over de Franse tijd ⁽³⁰⁾: hij had Pirenne daar nergens kunnen betrappen. Integendeel bestond de door Clark gevraagde algemene schatting van de verdiensten van het boek uit enkele zinnen die uniek waren in de al honderden bladzijden tellende Grootnederlandse literatuur van Geyl, een echte toegeving: "In de chaos van de Zuid-Nederlandse geschiedenis heeft Pirenne dan ook ordenend werk verricht, dat zijn belang niet licht verliezen zal. De Vlaamse en Waalse gewesten zijn maar niet plotseling door een gril van de geschiedenis, door het krijgsgeluk van een of andere vorst, of door welke toevallige en kortstondige oorzaak ook, met elkaar verbonden geraakt. Het is Pirenne's grote verdienste dat duidelijk gemaakt te hebben door aan de geleidelijke werking van geografische en economische factoren en van politieke en kerkelijke regelingen die ten dele nog uit de Romeinse tijd stamden, ten dele van de Karolingische heersers afkomstig waren, het nodige reliëf te geven".

Het artikel verscheen in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis* van juli 1927, na de triomf van de verwerping van het verdrag met België, terwijl Geyl en Gerretson hun actie voortzetten om in Nederland en Engeland handtekeningen te werven voor amnestie voor de activisten. Maar in *De Gids* van september en in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* van oktober verschenen artikels waarin Pirennes zesde deel sereen werd beoordeeld door respectievelijk Th. Locher (die Geyl toevoegde dat hij duurzaam in een luchtkasteel woonde) en E. van Raalte. Geyl

(29) 18 dec. 1926; *Briefwisseling*, 82.

(30) *Briefwisseling*, 88 en 98.

was er "borendevol van", en Gerretson kalmeerde hem niet door hem in te fluisteren dat het in feite Colenbrander was die hem bestreed via zijn leerling Locher. Ze overlegden maandenlang hoe ze elk een artikel gingen schrijven waarin ze de genadeslag zouden toebrengen. Lees Gerretson aan Geyl op 17 november: "Pirenne-Colenbrander zullen, naar mijne overtuiging, wetenschappelijk 1930 niet overleven ... il verlang naar het magistrale artikel, dat de hele kongsi de nekslag geeft ... Ik zit overigens elk vrij uur, dat ik vinden kan, in mijn Pirenne-kritiek. Het is enthousiasmerend werk; maar het kost oneindig veel tijd en moeite". De conceptie van zijn werk had hij al: "Met als conclusie: ... Geyl heeft gelijk, en sedert dit vaststaat, behoeft Pirenne niet meer als objectief, eerlijk historicus te worden erkend" (31).

Het liep met een sisser af. Geyls nieuwe artikel werd geweigerd, zowel door het *Tijdschrift voor Geschiedenis* als door de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis*; bij *De Gids* heeft hij blijkbaar niet geprobeerd. Gerretson van zijn kant heeft zijn aanval op Pirenne, waaraan hij zo lang gewerkt had, nooit gepubliceerd. Pas drie jaar later, in 1930, zou Geyl zijn *Belgicistische Geschiedschrijving en Klein-Nederlandsche Kritiek* kunnen uitgeven in zijn bundel *De Groot-Nederlandsche Gedachte*, II. Als slot van weer 25 bladzijden tegen Pirenne en tegen België, stond daar dat "de verbijsterende fouten" in het zesde deel er Geyl toe gebracht hadden om heel de *Histoire de Belgique* te onderzoeken, "en nu ik telkens weer op rotte plekken en op een rammelende constructie stuit ... nu voel ik er mijn historisch zedelijkheidsbesef door gekwetst".

Dit artikel schaadde Geyls wetenschappelijk aanzien. Niet alleen in de vakpers werd zijn nieuwe bundel slecht ontvangen. Zelfs een uitgeweken activist en vriend van Gerretson en Geyl als Leo Picard, publiceerde de kritiek dat Geyl zelf leed aan de partijdigheid die hij aan Pirenne verweet. Daarop deed Gerretson volgende uitval tegen Picard, in een brief aan Geyl: "Ondanks alle lofuitingen is de kritiek ... vernietigend voor de opvoedende waarde van je werk voor het jongere geslacht, bedoeld althans deze te vernietigen. Uit zucht, als de objectieve ... beoordelaar te schitteren, wordt vergeten dat ons volk, dat Vlaanderen vooral aan ons werk behoefte heeft als een zuigeling aan de moedermelk. Picard mag niet met deze 'objectiviteit', tegenover ons werk, dat behalve wetenschappelijke ook practisch politieke waarde heeft, staan: hij is, hij behoort althans te zijn, flamingant, en wanneer hij dit telkens blijkt te vergeten, moet hij zich niet verwonderen, dat zijn vroegere politieke vrienden hem een verrader schelden. Ik meen inderdaad dat een scherp wetenschappelijke kritiek op ons werk volstrekt niet onmogelijk is zonder voortdurend in de kaart van de vijand te spelen. Dit

(31) *Briefwisseling*, 129, 130, 132, 133, 137, 143, 147.

laatste doet Picard voortdurend, en brengt mij bijna bij alles wat hij schrijft, buiten mij zelve" (32).

Om die uitval en heel de absurde kritiek op Pirenne te begrijpen moeten we voor ogen houden dat, sinds het eerste hoogtepunt in 1927, de anti-Belgische Grootnederlandse actie met kracht was doorgedreven om in 1930, tegen het Belgische eeuwfeest, zijn top te bereiken. De Borms-verkiezing in Antwerpen in december 1928 had plots stevige hoop gebracht dat België kon gescheurd worden. Voor Gerretson en Geyl was dat het signaal voor verhevigde werking, en ze hadden nu op Buitenlandse Zaken meer gehoor gevonden dan tevoren. Ze waren erin geslaagd om in 1929 de betrekkingen tussen België en Nederland heel gespannen te maken. Onder andere was Gerretson opgetreden als de voornaamste penvoerder in de herrie rond de valse papieren van Utrecht, waarin de zijnen "het Plein" hadden doen geloven in een geplande Frans-Belgische aanval doorheen Nederlands Limburg op Duitsland. Dat daarmee de hernieuwde onderhandelingen over de waterwegen weer van de baan waren, was graag meegenomen. Maar toen de onthulling vals bleek te zijn, deed ze de Grootnederlandse zaak geen goed (33). Na verscheidene fel-anti-Belgische toespraken van Gerretson, in Nederland zoals in België, was het Geyl gelukt een nieuw incident te creëren door zich uit België te laten zetten tijdens een lezingen-tournee aldaar (34). De Vlaams-nationalistische doorbraak bij de parlementsverkiezingen van mei 1929 was alweer een stimulans geweest.

Het eeuwfeestjaar moest een nieuw hoogtepunt brengen, en niet alleen door de vele gelegenheidstoespraken en -publicaties. Daar was van Geyl het eerste deel van zijn *Stam* en zijn bundel *De Groot-Nederlandsche Gedachte*, II; van Gerretson moest *Muiterij en Scheuring* verschijnen (35). Samen met P. N. Van Eyck lanceerden ze het anti-Belgische tijdschrift *Leiding* (36). Zoals ze kort tevoren

(32) 18 juni 1930; *Briefwisseling*, 331.

(33) Zie L. Wils, *Bormsverkiezing en Compromis des Belges*, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1973, 265-330. Voor het aandeel van Gerretson en Geyl, zie hun *Briefwisseling*, 225-236.

(34) Zie L. Wils, *Wetenschap en politiek omstreeks 1928, Het Ontstaan van de Vlaamse Wetenschappelijke Stichting*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1978, 129-142. Uit de *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, 200 vlg., 226, 236, 237, 241 gevoegd bij het *Levensverhaal*, 326-327, blijkt duidelijk dat het erom ging een nieuwe rel uit te lokken in Den Haag tegen België. Geyls *Levensverhaal* staat afgedrukt in zijn *Pennestrijd over Staat en Historie*, Groningen, 1971.

(35) Het was al grotendeels afgedrukt, en zou "met de najaarsfeesten uit" zijn, schreef Gerretson op 18 juni 1930 aan Geyl (nr. 331); het zou in feite nog jaren duren.

(36) De enige politiek die in het tijdschrift aan bod mocht komen was het nationalisme, schreef Geyl aan Gerretson, 23 aug. 1929. Het koloniale, maar vooral het Grootneder-

voor het eerst Grootnederlandse sympathieën hadden ontmoet aan socialistische kant, zo nu ook eindelijk onder de katholieke Nederlanders, die tot dan toe gesympathiseerd hadden met de Antwerpse burgemeester Frans van Cauwelaert en zijn Beneluxgedachte. Gerretson lanceerde voor de katholieken zijn anti-Belgische 'Middennederlandse beweging' ⁽³⁷⁾, wat Geyl ondersteunde door in 1930 zijn artikel te publiceren over *De Protestantisering van Noord-Nederland*. Tenslotte konden beide vrienden aan de Vlaams-nationalistische volksvertegenwoordiger H. Vos, die hoofdredacteur was van de Antwerpse krant *De Schelde* waarvan Gerretson een hoofdeigenaar was, een 'federaal statuut' opleggen waarvan ze hoopten dat het de splijtzwam voor België zou worden ⁽³⁸⁾. Het is in heel dit kader dat de publikatie moet worden gezien van de tweede grote aanval op Pirenne, die Geyls wetenschappelijk aanzien schaadde bij zijn vakgenoten.

4. DE STAM

Het eerste deel van Geyls *Geschiedenis van de Nederlandsche Stam*, tot 1609, verscheen dus in het strijdjaar 1930. In zijn inleiding verklaarde de auteur te willen beproeven de geschiedenis te schetsen van alle volken en volksgroepen voor wie het Nederlands de moedertaal was, vanaf de Salische Franken tot, na 1830, "de worsteling van het afgescheurde stuk om zich uit zijn verval op te heffen en zijn geestelijke toenadering tot de gelukkiger stamgenoten". Dit werk dat nummer 186 zou krijgen in Geyls bibliografie door P. van Hees, was niet zijn eerste omvangrijk boek, maar wel het eerste dat zo groots was opgezet. Hij wilde hiermee wetenschappelijk dóórbreken. Ook legde hij zijn politieke bedoeling er hier minder dik op als in zijn kleinere Grootnederlandse strijdsschriften, die zopas koud ontvangen waren in het academische milieu.

Wat de wetenschappelijke waarde van de *Stam* betreft, moest duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen de delen. Het cruciale punt was natuurlijk, hoe er

landse nationalisme, waarvan Van Eyck een doctrinair extremistisch aanhanger was. *Briefwisseling*, 262, 112 en 372. "Bijna elke aflevering bevatte een artikel van Geyls hand ... De strekking van al deze stukken is ondubbelzinnig anti-Belgisch en zonder kwade wil zelfs te interpreteren als een pleidooi voor de staatkundige 'hereniging' van Nederland en Vlaanderen"; aldus L. J. ROGIER, *Herdenking van P. Geyl*, 362.

⁽³⁷⁾ *Briefwisseling*, 215 en 331. Zie Gerretsons voorrede voor Knuvelders *Vanuit Wingewesten*, en andere stukken waaruit zijn (echte of voorgewende) vrees blijkt dat Belgisch kapitaal Noord-Brabant zoals Hollands-Limburg en Zeeland zou tot ontwikkeling brengen en overheersen. Dat Frans-Belgisch imperialisme dwong Nederland tot een strijd op leven en dood, volgens Gerretson.

⁽³⁸⁾ Zie L. WILS, *Gerretson, Geyl en Vos*, 107 vlg.

een stam-eenheid ging beschreven worden, al vóór de Bourgondiërs. Geyls leermeester P. J. Blok had in zijn *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk* elk van de Nederlandse vorstendommen apart behandeld, met inbegrip van het prinsbisdom Luik. Maar hij had het zwaartepunt op Holland gelegd terwijl de andere provincies liefst in hun betrekkingen met Holland werden beschreven. Dat was een erg onbevredigende oplossing, vermits het evident was dat Holland in de Middeleeuwen niet het centrum was. Pirenne toonde een veel groter synthetisch vermogen, maar stond bovendien niet voor zo'n onmogelijke opgave. Hij nam Vlaanderen, Brabant en Luik tesamen als kerngebied, betrok er Henegouwen en Holland bij wanneer er daarmee relaties waren, en kon heel natuurlijk overgaan naar de Bourgondische staat, naar diens uitbreiding door Karel V, en tenslotte naar de Zuidelijke Nederlanden. Want zoals Huizinga in 1912 geschreven had: "De Zuidelijke Nederlanden werden in bijna alle opzichten de echte, maar aan weerszijden gesnoeië uitgroei van de Bourgondische staat" ⁽³⁹⁾, die zelf gegroeid was uit en rond Vlaanderen en Brabant. Geyl daarentegen vond er niets beters op, toen hij een nieuw historisch kader wilde scheppen, namelijk het gebied ten noorden van de taalgrens, dan zich te beperken tot het graafschap Vlaanderen in zijn relaties met Holland en Henegouwen. Hij concentreerde zijn werk dus op een veel kleiner gebied dan Pirenne, en kon daarbij méér de nadruk leggen op banden tussen Vlaanderen en Holland. Maar zijn nieuw kader was zo klaarblijkelijk politiek gekozen, dat het met de Grootnederlandse beweging in de Tweede Wereldoorlog zou ondergaan.

Anders was het met Geyls schets van de Opstand en de scheuring, waar hij op het traditioneel terrein kwam van de "Hollandse" geschiedenis waarin hij thuis was. Hier toonde hij een sterk synthetisch vermogen, bij de vele talenten waarvan hij al vroeger blijk gegeven had: degelijk vakmanschap, een bijzonder vaardige pen en een bijna onuitputtelijke vruchtbaarheid. Hij benadrukte een aantal elementen die in de calvinistische traditie verwaarloosd waren; we komen daar verder op terug. Dit stuk zou in het Engels vertaald worden en moest zijn positie onder zijn vakgenoten versterken, en daardoor bij hen zijn Grootnederlandse opzet aannemelijker maken. Maar wat het duidelijk niet kon – en dat was toch een hoofdbedoeling – was de *Histoire de Belgique* onttronen.

Zowat al datgene waarop Geyl in zijn Grootnederlandse visie de nadruk legde, was al door Pirenne beklemtoond: de opgestapelde onvrede, al onder Karel V; de godsdienstige onverdraagzaamheid als oorzaak van de splitsing in de Generaliteit-in-opstand; de militaire en geografische factoren die bepalend waren voor de

⁽³⁹⁾ *Uit de voorgeschiedenis van ons nationaal besef*, in J. HUIZINGA, *Verzamelde Werken*, II, Haarlem, 1948, 158.

scheuring, met vooral de buitenlandse factoren als oorzaken; de kwalitatief belangrijke uitwijking uit het Zuiden naar het Noorden; de gedwongen protestantisering aan de ene kant tegenover de gedwongen re-katholisering aan de andere kant, tijdens de volgende decennia. Zelfs negatief werd de *Stam* bepaald door de *Histoire de Belgique*: daarin was beschreven hoe de Bourgondiërs de Nederlanden verenigd hadden en hoe Karel V ze "voltooid" had, zonder dat Pirenne had onderzocht waarom de Nederlanden niet verder naar het Oosten waren uitgebreid. Welnu Geyl onderzocht dat evenmin, hoewel voor hem de oostelijke grens van de Nederlanden toch essentieel was, omdat die de grens van het huidige taalgebied en dus van zijn "stam" gevormd had. Wel had hij de verdienste te benadrukken (tegenover schoolboekschrijvers en andere vulgarisatoren) dat in wat uiteindelijk het Nederlandse taalgebied worden zou, in de 15^e-16^e eeuw de scheidslijn niet zozeer Noord-Zuid verliep, als wel Oost-West. Daarentegen bleef het economische buiten zijn gezichtsveld, anders dan bij de tegenstander waarmee hij zich wou meten. Geyl was na anderhalf jaar nog ontgoocheld dat "zoveel over Grootnederland is geschreven, zo weinig over mijn boek in het bijzonder" (40).

Gerretson begroette de *Stam* als "een datum in onze historiografie; een datum vooral in de ontwikkeling van het eenheidsbesef van ons Volk; gij hebt er de zaak ... een zeer grote, zeer *tijdige* dienst mee gedaan", in het strijdjaar 1930. Het bewijs was nu geleverd dat onze *hele* geschiedenis, tot het Bestand, uit de Grootnederlandse hoek *kan* worden bekeken, zonder een karikatuur op te leveren. "Dat ons standpunt weliswaar niet het *juiste* beeld van de geschiedenis geeft – met de mogelijkheid van objectief-juiste historie hebben wij afgerekend – maar wel een beeld oplevert dat vruchtbaar is ook voor de Hollandse en Belgische standpunten, omdat het een *synthetisch karakter heeft* ...". Maar daarna voegde hij toe dat hij het sterkste deel het laatste vond (dus dat wat gewoon in de traditionele Noordnederlandse historiografie paste). Tot slot vond hij het "Heerlijk te denken, dat dit geheel ... in handen van onze jeugd komt. – In Vlaanderen voorspel ik een groot succes. Zorg in 's hemelsnaam persoonlijk voor toezending" aan al de nationalistische blaadjes daar (41).

Geyl antwoorde op 20 januari 1931 met "schuldgevoel omdat ik nu al een heel jaar (maar wat een jaar ook) er niets aan gedaan heb, zodat het tweede deel nog begonnen moet worden"; maar ook met gerechtvaardigde fierheid over de oplage van 6.200 exemplaren en over de lof van Van Eyck: "Dat is precies wat ik gewild heb, dat het boeien zou, dat het een verhaal zou zijn, een eenheid, dat het zich dus

(40) Geyl aan Vos, mei 1932; opgenomen in *Briefwisseling Gerretson-Geyl*, 399. Zelfs zijn vriend Vos had in *De Schelde* waarvan Geyl zowat politiek directeur was, een bespreking geschreven waarmee hij "maar matig ingenomen was"; *ibidem*.

(41) Gerretson aan Geyl, 18 jan. 1931; *Briefwisseling*, 346.

zou laten lezen". Enkele weken later meldde hij zijn medestander welke gedachten hij zou ontwikkelen op het Diets Studentencongres te Groningen: "opwekking om de nationale geest te veranderen en aan Grootnederlandse geschiedbeschouwing, aan nationalistische geschiedbeschouwing te doen, als beste voorbereiding tot een grote toekomst" (42).

5. EEN BENOEMING IN UTRECHT

Begrijpelijkerwijze maakten Grootnederlanders er nu werk van om Geyl een professoraat in Nederland te bezorgen. A. J. Van Vessem wilde zelfs de katholieken mobiliseren opdat die zouden steun geven "om de Heelnederlandse geschiedenis aan onze universiteiten gedoceerd te krijgen". Dat hoorde Geyl graag zeggen, en hij strooide rond dat hij volgens de chef van de afdeling kunsten en wetenschappen van het ministerie, "uitgeschakeld zou moeten blijven om zijn Grootnederlandse opvattingen". Concreet dacht hij aan de opvolging van Kernkamp in Utrecht (43).

Maar dat bemoeilijkte hij zelf door een politiek geïnspireerde aanval op de Leidse hoogleraar Colenbrander. Die was al tijdens de Wereldoorlog een krachtig tegenstander geweest van de Duits-Grootnederlandse *Flamenpolitik* van Gerretson en de zijnen. Dat hij daarna de Belgische aanspraken op de Schelde had helpen bestrijden, dat hij Geyl inlichtingen bezorgd had waarmee die Pirennes zesde deel had kunnen bekritisieren, en hem als "heel dikke vrienden" ruime publicatiemogelijkheden bood in *De Gids* (44), belette niet dat hij door Gerretson gezien werd als de hoofdvertegenwoordiger van het Pirrenisme in Nederland. Want als redactiesecretaris van *De Gids* bestreed hij de Grootnederlandse

(42) *O.c.*, 347 en 362.

(43) Zie *Briefwisseling*, 368, 371 en 377.

(44) Zie *Briefwisseling*, o.a. 138 en 155. Op 10 januari 1927 had Geyl aan Gerretson geschreven: "Colenbrander schijnt mij in de *Gids* opnieuw bestreden te hebben ... Ondertussen is er waarachtig voor Colenbrander toch meer te zeggen dan jij vaak toegeeft. Ik heb de vakantie doorgebracht in de Franse tijd: Treitschke, *Bataafse Republiek* en *Schimmelpenninck en Koning Lodewijk*, en de *Gedenkstukken*, en zo meer. Wel die drie boeken van Colenbrander zijn zeker geen grote literatuur. Ze zijn slecht van compositie vooral ... Maar desalniettemin, wat heeft die man gewerkt! Demonisch. En er zit een persoonlijkheid achter dat werk. Geen aangename persoonlijkheid, ook geen heel diepe, en met politieke aspiraties die de onze niet zijn. Maar een die weet wat hij wil althans, niets van dat wolkige van Huizinga, en van een zeer bedrijvige en onversaagde intelligentie. En hij kent het tijdvak hoor! Je herinnert je het geval Schuermans. Ten einde raad vroeg ik Colenbrander om inlichting. Hij wist er alles van ..."; *o.c.*, 88.

irredenta. Het was tegen dat blad van hem, dat Gerretson, Geyl en Van Eyck *Leiding* oprichtten ⁽⁴⁵⁾.

In januari 1933 zagen ze de kans om die "haard van verrotting" op te ruimen. Van Eyck had ontdekt "dat Colenbranders artikel in het Oranjenummer van *De Gids* grotendeels op de meest onbeschaamde manier, met noten en al, gestolen is uit Pirenne. Hij geeft er mij [Geyl] een hooghartige terechtwijzing met een passage van Pirenne! Van Eyck en ik menen dat wij, en in 't bijzonder ik, dat geval openbaar moeten maken" ⁽⁴⁶⁾. Ze droegen naar het Algemeen Nederlands Persbureau een Open Brief, die door enkele kranten werd opgenomen, en Gerretson schreef er een tweede om aan te klagen dat Colenbrander tegen de nationalistische historieschool een wapen gebruikt had "dat uit het arsenaal van België's meest Dietsvijandige historicus ... ontvreemd is" ⁽⁴⁷⁾. Hun bedoeling was dat Colenbrander zou moeten ontslag nemen als hoogleraar te Leiden en als redactiesecretaris van *De Gids* ⁽⁴⁸⁾.

Maar dat gebeurde niet en Geyl schreef "dat ik verbijsterd, vermaakt, razend geweest ben om beurten en allemaal tegelijk, en meteen doordrongen van een diep schaamtegevoel". Van Eyck en hij werden afgekeurd als herrieschoppers uit concurrentienijd: "Plagiaat? Maar daar rijgen wij historici immers onze boeken van aan elkaar", zo liet Ter Braak in *Forum* verstaan ⁽⁴⁹⁾. Sommigen zullen inderdaad gedacht hebben, dat Geyl ook niet kwistig was met verwijzingen naar anderen werk ⁽⁵⁰⁾. Geyl deed volkomen onbeheerst. Volgens hem was het uit mede-

(45) *O.c.*, o.a. 274 en 280. Gerretson had al in 1924-1926 een open conflict met Colenbrander, in verband met de uitgavetechniek van de briefwisseling van Groen; *o.c.*, 58 en 72. Zie C. B. WELS, *Een nieuwe generatie bronnenpublicaties*, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 1982, 71-72.

Bovendien was Van Eyck in 1925 "in een onverzoenlijk conflict geraakt met de redactie van *De Gids* en speciaal met haar secretaris Colenbrander", omdat voortzetting van zijn medewerking als poëziecriticus werd geweigerd, wat "een diepe rancune" naliet; L. J. ROGIER, *o.c.*, 362.

(46) *Briefwisseling*, 412.

(47) C. GERRETSON, *Verzamelde Werken*, III, 5-7.

(48) "De *Gids*-redactie, horen wij vandaag van Mea Verwey, zal Colenbrander handhaven. Wat een land is ons land"; Geyl aan Gerretson, 25 feb. 1933; *Briefwisseling*, 419. "Ik heb de universiteit in de gelegenheid gesteld zich te ontdoen van een plagiaat", zou Geyl aan de Leidse rector Huizinga gezegd hebben; *Levensverhaal*, 329.

(49) Volgens Geys *Levensverhaal*, 331.

(50) In de *Stam* gaf hij helemaal geen verwijzingen, tenzij voor citaten van oude teksten, en in deel I voegde hij daarbij: "Deze lijst is niet geheel volledig". Zelfs wanneer hij bladzijden lang een ander auteur gebruikte, kwam er geen verwijzing bij te pas; zo in *Stam*, II, 151-156, M. Sabbe die wel nog vermeld werd bij de bronnen van citaten; en de volledig doodgezwegen F. Primis. Maar ja "De man heeft geen grote kijk, hij is fel katholiek anti-Hollands"; en: "Maar 's mans oordeel lijkt naar niets, en 't is door het dolle heen belgicistisch"; *Briefwisseling*, 358 en 362.

lijden dat Colenbrander niet ontslagen werd, wat betekende dat "de goede naam van een paar van onze oudste en meest geziene instituten van ons geestelijk leven bezwadderd wordt [*de Gids* en de universiteit te Leiden]. 'Een haard van verrotting', zo noemde ik Colenbrander in mijn gesprek met Van Eysinga ... Herinner je je ons grapje nog, - dat Colenbrander mijn aandacht niet meer waard was, dat ik na de doodsteek te hebben toegebracht, het aan anderen moest overlaten om het lijk uit de arena te slepen? Maar nee! men laat het rustig liggen, of zet het overeind alsof het nog leefde, en de stank verpest de geestelijke atmosfeer in al wijder kringen" ⁽⁵¹⁾.

Toen kort daarop in Utrecht moest uitgekeken worden naar een opvolger voor G. W. Kernkamp die op rust ging, waren er weinig vakgenoten die de Grootnederlandse propagandist en herrieschopper als een geschikt kandidaat-hoogleraar zagen. Nochtans was het tweede deel van de *Geschiedenis van de Nederlandsche Stam*, 1609-1688, nog op tijd verschenen in 1934: opnieuw een fraaie synthese van de Noordnederlandse 17^e eeuw waarin Geyl thuis was ⁽⁵²⁾. Zijn visie op Oranje en de regenten zal niet iedereen, ook niet van zijn vakgenoten, behaagd hebben. Maar hij had ditmaal zijn Grootnederlandse nationalistische opzet nog minder laten blijken dan in het eerste deel en waarachtig sprak hij - wat ik vroeger noch later in zijn geschriften gevonden heb - van een "Zuidnederlands nationalisme" en "patriottisme", al ten tijde van de Aartshertogen Albrecht en Isabella, en later ⁽⁵³⁾. Paris vaut bien une messe.

Ook op het politieke forum was Geyl minder naar voor gekomen, nadat hij in 1933 nog irredentische stukken van hemzelf en van Gerretson had opgenomen in de door hem voor het Diets Studentenverbond geredigeerde verzamelbundel *Wilhelmus van Nassouwe*. Het tijdschrift *Leiding* was al na twee jaargangen gestaakt, Gerretson had zich als mede-eigenaar van het Antwerpse dagblad *De Schelde* in 1934 teruggetrokken en zo kon Geyl geen rol van belang meer spelen in het Vlaams-nationalisme. De overwegend uiterst-rechtse Grootnederlandse beweging zelf geraakte in verwarring door de vestiging van het nationaal-socialisme in Duitsland, waar vele sympathisanten toch niet onverdeeld gelukkig mee waren. Geyl zelf, die in 1932 een week lang op een studentencongres in Rostock, "in een zo goed als zuiver nationaal-socialistische kring" die "aardige, frisse jongens" sympathiek gevonden had, distancieerde zich daarna ⁽⁵⁴⁾. Maar in 1964

(51) Aan Gerretson, 25 feb. 1933; *Briefwisseling*, 419.

(52) "Het overgrote gedeelte van de plaatsruimte komt voor het Noorden. Dat is natuurlijk: het Zuiden vegeteerde maar ... Toch denk ik dat de kritiek zeggen zal: is dat nu Grootnederlandse geschiedenis?"; Geyl aan Gerretson, 9 dec. 1932; *Briefwisseling*, 410.

(53) *Blz.* 151-152.

(54) L. J. ROGIER, *Herdenking van P. Geyl*, 365.

zou hij beweren in zijn *Levensverhaal* dat de "absurde" verdenking van NSB-gezindheid mee verzet tegen zijn benoeming in Utrecht opriep.

Zie hoe hij dit verder vertelde: "De aftredende hoogleraar, G. W. Kernkamp, wilde mij beslist niet hebben en als hij de faculteit in grote meerderheid achter zich had, was dat niet alleen omdat de gezaghebbende historische opinie mijn voorstelling van het verleden als een dilettantische ketterij afwees. Ik zeg in het voorbijgaan even dat de enige geschiedenishoogleraar van elders, die mij voor de Utrechtse vacature aanbeval, Huizinga was. Huizinga had mij in december '34 een uitvoerige en ongemeen warme brief over mijn toen verschenen deel twee van *De Nederlandse Stam* geschreven. Ik was daar echt verguld mee en dat ben ik nog. Nee, het was niet alleen dat mijn historisch werk de meesten nog tegen de draad ging, het waren mijn politieke activiteiten, mijn intieme verbinding met het Vlaams nationalisme, die tegen mij werden aangevoerd". Geyl voegde erbij: er waren "Utrechtse collega's die mij niet hebben wilden, omdat ze mijn optreden tegen Colenbrander oncollegiaal vonden" (55).

In werkelijkheid zullen zijn vakgenoten aan Geyl zijn *vermenging* van wetenschap en politiek verweten hebben, die zowel in zijn aanvallen op Colenbrander en Pirenne als in zowat al zijn Grootnederlandse publicaties in het oog sprong (56).

De faculteit volgde het advies van de voorbereidende commissie die uit drie historici bestond, en van al de geraadpleegde vakgenoten van de andere universiteiten, behalve Huizinga: ze plaatste Geyl pas als derde op de lijst, achter N. B. Tenhaeff en I. J. Brugmans. Het werd, door een politieke benoeming, toch Geyl. Het pikante is zelfs, dat de agnosticus Geyl die aan de populaire voorstelling van een zonder meer calvinistisch nationaal verleden afbreuk gedaan had, vooral door de calvinistische politici binnen de universiteit en in de regering werd doorge-

drukt (57). Want Gerretson had daar een heel lange arm, en de Grootnederlandse idee was al vanaf de Wereldoorlog vooral doorgedrongen in die politieke familie en in de liberale, waar Geyl uit voortkwam. Al in 1920, na het verschijnen van Geyls eerste Grootnederlandse werk *Holland and Belgium*, had Gerretson hem voorgespiegeld "de mogelijkheid vanuit dit centrale gezichtspunt straks te Leiden te kunnen onderwijzen ... het is niet onwaarschijnlijk dat de meer behoudende richting voorlopig in ons land politiek aan 't roer zal blijven: en dat zou uwe benoeming – indien gij kandidaat speciaal van een dergelijke geschiedenisopvatting waart – zeker zeer bevorderen" (58).

Na zich te hebben wiggewassen van de verdenking dat hij oorlog wilde stoken met België, en na een schriftelijke belofte dat hij zich van onbehoorlijke inmenging in de politiek van een ander land zou onthouden, kon Geyl op 1 januari 1936 in dienst treden. "In Utrecht kon ik het dadelijk goed vinden. De collega's ontvingen mij alsof ik niet tegen hun wens in benoemd was ... Mijn oratie, in februari, werd natuurlijk met spanning tegenmoetgezien. Het was een Grootnederlandse geloofsbelijdenis. Maar men hoorde mij nu zelf en ze maakte meteen een eind aan de simplistische en ronduit verkeerde voorstellingen die men gekoesterd had" (59).

Laat ons eerder zeggen dat in die rede sommige simplistische en verkeerde voorstellingen van vroeger niet voorkwamen. Eén stond er nog in: over 1830 heette het weer: "De inlijving bij Frankrijk was door Europa vrijdeld, maar het nieuwe België werd als een instelling tot verbreiding van de Franse geest ...". Van de Vlaamse beweging werd nu uitdrukkelijk erkend dat ze "uit eigen kracht" gegroeid was, ze werd dus niet meer als het resultaat van de vereniging of van de politiek van Willem I voorgesteld. De vaderlandse geschiedenis moest "eerst en vooral" aandacht geven aan de tegenwoordige staat, vanaf zijn ontstaan, maar ook aan "de cultuureenheid van het taalgebied" (60).

Toch lijkt het duidelijk dat Geyl terwille van zijn benoeming water in zijn anti-Belgische Grootnederlandse wijn moest doen.

6. DOORBRAAK EN KENTERING

De jaren die aan de Tweede Wereldoorlog voorafgingen brachten voor de Grootnederlandse geschiedbeschouwing tegelijk een doorbraak en een kentering, het ene trouwens in verband met het andere. Geyls benoeming in Utrecht was

(55) *Pennestrijd over Staat en Historie*, 327 vlg. Geyl had in 1933 uit solidariteit met Huizinga zijn medewerking aan de *Historische Zeitschrift* opgezegd toen die uitgesproken onder nazi-invloed kwam. Dat was vermoedelijk niet vreemd aan de afwijkende houding die Huizinga aannam inzake zijn benoeming. Evenals wat Geyl zelf noemde Huizinga's "blindheid voor realiteiten van het leven, voor politiek, voor economie, voor sociale noden. Ik heb die blindheid uit zijn geschriften zoeken aan te wijzen"; GEYL, *Van Bilderdijk tot Huizinga*, Utrecht, 1963, 248. Andere factoren waarmee moet rekening gehouden worden zijn de aanslepende tegenstelling tussen de historici van Utrecht en die van Leiden, waaronder Huizinga persoonlijk, en een voor de hand liggende voorkeur van de Leidse hoogleraar om een Leidenaar benoemd te zien in Utrecht.

(56) Geyl verweet op 24 april 1931 aan de Vlaamse historicus en nationalist H. J. Elias "uw schroomvalligheid als het op de verbinding van politiek en geschiedenis komt. Om u ronduit mijn mening te zeggen zie ik u daar hinken op twee gedachten. Want gij neemt in uw beschouwing toch ook wel degelijk aan dat de nieuwe inzichten [betreffende de geschiedenis der Nederlanden] door politieke omstandigheden te voorschijn geroepen zijn en op hun beurt politieke gevolgen zullen hebben"; Geyl en Vlaanderen, 321.

(57) Zie niet alleen het *Levensverhaal*, maar ook L. J. ROGIER, o.c., 369-371.

(58) 22 aug. 1920; *Briefwisseling*, 6.

(59) *Levensverhaal*, in *Pennestrijd*, 338.

(60) *Verzamelde Opstellen*, I, 170-186.

aan geen van beide vreemd, want ze had hem meer gezag gegeven als historicus, maar hem ook beperkingen opgelegd als politicus.

Met die beperkingen liep het nogal los, en Geyl vertelt in zijn *Levensverhaal* fier dat hij zich niet stoorde aan een ministeriële terechtwijzing⁽⁶¹⁾. Inderdaad was hij voortgegaan met anti-Belgische propaganda onder de Vlaams-nationalisten⁽⁶²⁾. Maar dat hij zich zo totaal vrijgevochten voelde, geloven we niet.

In 1937 verscheen het derde deel van zijn *Stam*, over periode 1688-1751. Hier was geen sprake meer van een Zuidnederlands nationalisme en patriottisme, zoals vóór zijn benoeming in Utrecht. Wel staat er eens "het Zuidnederlandse volk", maar in de zin "zo het zich al door Frankrijk zou hebben laten opsorpen ...". Verder wordt er alleen "enig samenhorigheidsgevoel" opgemerkt, "iets wat op een nationale opinie lijkt". Hoogstens waren er "nationale aspecten" aan het verzet van Agneessens en aan het Jansenisme. Zwakheid, gebrekkige samenhang, provinciaal particularisme, lijdzaamheid, dat sprong veel meer in het oog⁽⁶³⁾.

Geyl is zich dus blijven inspannen om het Belgisch nationaal bewustzijn te ondermijnen, en is daarvoor het gezelschap blijven zoeken van allerlei uiterst-rechtse elementen – er waren er trouwens in de Grootnederlandse beweging niet veel andere. Toch trad een kentering op door de bedreiging vanwege nazi-Duitsland, die leidde tot een toenaderingspolitiek tussen Nederland en België. In januari 1937 namen Geyl en Gerretson voor het eerst publiek stelling tegen het Vlaams Nationaal Verbond (dat Geyl had helpen stichten) omwille van zijn Duitsgezinde koers. Op 10 februari 1938 noemde Geyl, bij de aanvaarding van zijn buitengewoon hoogleraarschap aan de Economische Hogeschool te Rotterdam, België een nationaliteit. Dat was hem sinds vijftien jaar niet meer overkomen, en met hoeveel beperkingen hij die erkenning ook omringde, het was een duidelijke kentering⁽⁶⁴⁾. Gerretson schreef op 5 september van dat jaar dat de redenen tot vijandschap tegen België verdwenen waren sinds dat land in 1936 zijn

(61) *Pennestrijd over Staat en Historie*, 337-338.

(62) Zo in oktober 1936 in Antwerpen, over 1830 weer: "De opstand zou de leus aanheffen van een Belgische nationaliteit, en die leus – in de aanvang zeker niet de enige – behield de overhand, werd aanvaard door de meerderheid van de bevolking in de Belgische provincies zelf, door Europa, en door Noord-Nederland. Eigenaardig en tragisch ... Dat hier de Vlamingen zelf ... niet beter wisten te onderscheiden, is een bewijs van hun diep cultureel verval ... de conceptie van een Belgische natie, waarin Walen en Vlamingen dooreen gehutst waren ...". *Verzamelde Opstellen*, 2, 214-215.

(63) Zie bijzonder de bladzijden 59-60, 65, 78, 132, 135, 138, 141, 216-217, 275.

(64) België heette een voorbeeld van "twijfelachtige of in volle ontwikkeling of verandering verkerende nationaliteiten". Het was misschien voorbarig aan te nemen dat het Belgische nationalisme zijn neigingen tot overheersing en expansie afgelegd had, zoals het Engelse tegenover de Ieren wel gedaan had en het Tsjechoslowaakse tegenover de Sudetenduitsers. *Verzamelde Opstellen*, 3, 16-19.

neutraliteit had geproklameerd⁽⁶⁵⁾. In 1938 en 1939 zou Geyl een aaneensluiten van België en Nederland tegen het Duitse gevaar voorstaan⁽⁶⁶⁾.

Terwijl de Grootnederlandse beweging haar anti-Belgische pro-Duitse inhoud verloor bij sommigen, en voor een deel daarom, kon de Grootnederlandse geschiedbeschouwing van inhoud veranderen en aanvaardbaar worden in milieus die haar tevoren afgewezen hadden. Ook Geyls aanzien als Nederlands hoogleraar droeg daartoe bij, zowel als de onvermoeibaarheid en de buitengewone vruchtbaarheid waarmee hij bleef publiceren, o.a. in 1937, behalve het derde deel van zijn *Stam*, nog de bundel *Kernproblemen van onze Geschiedenis*.

In 1937 kwam, vooral onder de Noordnederlandse historici, het debat over de opstand tegen Filips II en de scheuring in de 16^e eeuw, tot een hoogtepunt. Geyl vond nu ruime erkenning en ondersteuning van zijn visie, waarin hij de nadruk legde op het algemeen-Nederlandse karakter van de opstand en dus het religieuze element relativeerde, beklemtoonde dat Willem van Oranje zich aanvankelijk gekant had tegen het sluiten van de Unie van Utrecht door de calvinisten, dat zowel calvinistische als katholieke onverdraagzaamheid het opzet van de Zwijger deden mislukken om al de provincies en al de confessies te bundelen in een nationaal verzet, dat militaire oorzaken de scheiding veroorzaakt hadden en dat pas daarna de meerderheid van de bevolking onder dwang was geprotestantiseerd.

De uitgever van de *Bijdragen voor Vaderlandse Geschiedenis en Oudheidkunde* verzette er zich in 1937 tegen dat aan Geyl de redactie van het tijdschrift werd aangeboden. Die stichtte dan in 1938 een eigen orgaan, de *Nederlandsche Historiebladen*. Hij vond tal van historici met naam, uit Noord en Zuid, bereid om in dat blad "de samenhang der gebeurtenissen en de historische verschijnselen van de gehele Nederlandse cultuureenheid intenser te gaan bestuderen". In de eerste jaargang verklaarde een van hen, de Leuvense hoogleraar Leo van der Essen, zich een overtuigd voorstander van de Grootnederlandse geschiedschrijving. Vanwege iemand die nog in 1930 door Gerretson zo onbarmhartig was aangepakt als Belgicistische verdraaijer van de geschiedenis, kon dat tellen⁽⁶⁷⁾.

(65) In de *Leeuwarder Courant*: "Het terugkeren, door de bekwaame jonge Belgische Koning tot de traditionele neutraliteitspolitiek, heeft de ene grote oorzaak voor de vijandigheid der Grootnederlandse beweging tegen België weggenomen. En wat de tweede grote reden betreft, de positie van het Vlaamse element in de Belgische staat: de Vlaamse beweging is thans zo sterk geworden, dat zij de hulp van het Noorden niet meer behoeft of begeert: de hegemonie van het Vlaamse element in België is tegenwoordig nog slechts een kwestie van tijd"; *Verzamelde Werken*, III, 369.

(66) Voor deze alinea: L. WILS, *Gerretson, Geyl en Vos*, 116-119.

(67) L. J. ROGIER, *Herdenking van P. Geyl*, 374 en 368. I. SCHÖFFER, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden*, Arnhem-Amsterdam, z.j., 144.

Het was toch veel minder verwonderlijk dat het leek. Geyls accentverlegging en zijn voor Noordnederland ongewone, niet-calvinistische gezichtshoek, moesten sympathiek overkomen bij de katholieken van Vlaanderen zowel als van Nederland. Vooral in het laatste derde van de 19^e eeuw was in de liberale propaganda in België overvloedig gebruik gemaakt van het Geuzenthema, "de strijd van de 16^e eeuw voor de vrijheid van geweten tegen de inquisitie", waarbij geput werd uit de traditionele Noordnederlandse geschiedenisvoorstelling. Zelfs auteurs die overigens waardevol wetenschappelijk werk leverden, zoals Paul Fredericq, hadden daaraan meegedaan. De voorstelling die de niet-katholiek Geyl in het Noorden wist door te drukken was voor de katholieke Belgische auteurs niet nieuw, maar een welkome bevestiging.

Bij nader toezien blijkt de Grootnederlandse geschiedschrijving, die Van der Essen met veel lof voor Geyl zegde aan te hangen, als twee druppels water te gelijken op de Pirennistische. Eronder stak niet Geyls Grootnederlands nationaliteitsbesef, maar de Bourgondische staatsgedachte die volgens Geyl in 1933 "afgedaan heeft, of nog slechts nawoekert in de verwerpelijke, antivolkse zin" (68). Namelijk het Belgisch bewustzijn, verruimd tot een Heelnederlands of Bourgondisch bewustzijn zoals in het Verdinaso van Joris van Severen na diens nieuwe marsrichting.

Van der Essen verkondigde *De Historische Gebondenheid der Nederlanden*. Hij beaamde tenvolle Geyls beklemtoning dat er in de Middeleeuwen nog geen Noordnederlandse culturele eigenheid ontstaan of voorbereid was. Hij wees integendeel op de afhankelijkheid ten opzichte van de zuidelijker gewesten, bij voorbeeld door de uitstraling van het recht van Vlaamse en Brabantse steden naar die van Zeeland, Holland en West-Friesland. Er liep geen grens tussen Noord en Zuid, maar tussen Oost en West. De Bourgondiërs schiepen het stevige politieke kader waarin de krachtige drang naar eenmaking van de Nederlandse gewesten vorm kreeg. In zijn graf lag Pirenne zeker goedkeurend te knikken.

De katholiek Van der Essen trad ook Geyls visie op de Opstand en de scheuring bij, maar voegde een nieuw verklarend element toe. Als eerste oorzaak zowel van het verzet als van de gedeeltelijke mislukking ervan, noemde hij het particularisme, of beter het beperkt nationalisme van elke "provincie" afzonderlijk. Hij benadrukte dus juist het gemis aan gemeenschappelijk Nederlands nationaal bewustzijn, dat nog maar in de kiem bestond. Zodat de Zwijger weinig succes had met zijn beroep op de Generaliteitsgedachte, al was het dan weer zo, dat de Opstand die gedachte versterkte. Het nog zwakke eenheidsbesef bleef doorwerken in de eerste helft van de 17^e eeuw, bij de geleerden vooral. Maar Noord en

Zuid groeiden uiteen tengevolge van de scheiding, vooral van de godsdiensttegenstelling en de wederzijdse oorlogen.

Van der Essen volgde verder Geyl op de voet, maar met "accentverleggingen" die hem soms ondersteboven keerden. De twintigjarige inlijving van de Zuidelijke Nederlanden bij het revolutionaire Frankrijk, versterkte de verfransing naar de taal, de Franse geest en de Franse politieke ideeën. Dat wil zeggen, de Belgische ambtenaren en juristen waren doordrongen van de geest van het Code Napoléon en van de moderne administratie, de Belgen waren gewend aan de ideeën van 1789 inzake vrijheid van pers, van vereniging en van opinie, ideeën die door het politiek meer conservatieve Noorden nauwelijks erkend werden.

Willem I en Van Maanen voerden geen volksnationale taalpolitiek, maar in omgekeerde zin de dynastieke taalpolitiek van de Bourgondiërs destijds, en de politiek van het Directoire en Napoleon. Want het was het revolutionaire Frankrijk dat de valse theorie verkondigd had: 'de taal is het essentieel kenmerk van de natie'. Zo werd door Willem I het opleggen van de staatstaal, zo mogelijk zelfs in Wallonië, gezien als een middel om een anti-Frans nationaal Nederlands bewustzijn te scheppen. In dat licht en vanuit die gezichtshoek was de nieuwe scheuring in 1830 onvermijdelijk. De godsdienstige tegenstelling was de tweede belangrijke oorzaak ervan, al de andere waren slechts bijkomende elementen.

Tot daar Van der Essen in de *Nederlandsche Historiebladen* in 1938 en 1939, artikels die hij in 1944 gebundeld zou laten herverscheren, en ook in het Frans vertaald (69). Ze illustreren hoe al vóór de oorlog, maar in het nieuwe klimaat dat tussen België en Nederland geschapen werd door de Duitse dreiging, de Grootnederlandse geschiedschrijving evolueerde naar een Benelux-geschiedschrijving avant-la-lettre.

7. GEYLS EVOLUTIE IN EN NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

Bij zijn afscheid van de Utrechtse Historische Studentenkring, ter gelegenheid van zijn emeritaat in 1958, wierp Geyl een *Terugblik* op zijn leven en werk. Hij memoreerde er onder andere dat hij twee jaar vroeger tot commandeur in de Kroonorde van België was benoemd, om zijn verdiensten in de Commissie ter uitvoering van het Nederlands-Belgisch Cultureel Accoord. "Aan de Vlaamse vrienden die mij gelukwensden, ging de ironie niet voorbij. 'Wie had dat 25 of 30 jaar geleden kunnen denken!' meesmuilden zij. Waarop ik enkel maar zeggen kon: 'Ja, België is wél veranderd!'. De gedachte dat ook ikzelf veranderd was,

(68) In *Wilhelmus van Nassouwe*, Middelburg, 1933, 284.

(69) L. VAN DER ESSEN, et G. J. HOOGEWERFF, *Le Sentiment National dans les Pays-Bas*, Brussel, 1944.

stak wel even in mij op en maakte mij ietwat verlegen ... De opkomst van het nationaal-socialisme had al vóór de tweede oorlog heel mijn wereldbeeld geschokt ... Mijn belangstelling heeft zich verplaatst, of beter gezegd: verbreed. Vandaar, nog gedurende de bezetting, *Napoleon vóór en tegen*, vandaar polemische geschriften tegen Romein en Toynbee, tegen Butterfield en Barraclough, vandaar studies over de betekenis van de geschiedenis in het algemeen, over grote buitenlandse geschiedschrijvers, over Bilderdijk en Groen, en Ter Braak, over *Gebruik en misbruik der Geschiedenis*. En vandaar dat er 20 jaar verstreken zijn tussen de verschijning van het laatste vooroorlogse deel van de *Geschiedenis van de Nederlandse Stam* en het nieuwe dat ik nu onlangs aan de zetter heb kunnen toevertrouwen" (70).

Dat nieuwe deel besloeg dan nog maar de periode 1751-1798, en hoewel Geyl druk is blijven publiceren tot in 1965 – hij stierf einde 1966 – zou er geen vervolg meer komen. Hij was inderdaad na de oorlog een auteur met internationale faam geworden, vooral in de Angelsaksische wereld gevierd maar ook in allerlei andere talen vertaald. Tegelijk bleef hij nog drukker dan voorheen recenseren en vulgariseren in de periodieke pers, om zijn stukken daarna te bundelen in almaar nieuwe boeken. Hij bleef bovendien publiek stelling nemen inzake sommige punten van de actuele politiek. Hoewel hij, anders dan Gerretson, zijn betrokkenheid bij de Vlaamse beweging niet opgaf, was die toch wel fundamenteel veranderd. Hoe was dat te verklaren?

Ik vermoed dat het een geheel van onderling verstrengelde factoren was, dat Geyl belet heeft om zijn *Stam* te voltooiën. Naast de nieuwe politieke constellatie die een aanhechting van Vlaanderen bij Nederland uitsloot, waren er gewijzigde inzichten in de geschiedschrijving als zodanig en in de Belgische geschiedenis, samen met een dramatische persoonlijke ervaring van wat oorlog en vreemde bezetting betekenen.

Tijdens de oorlog, toen hij de Franse historiografie over Napoleon onderzocht, had Geyl pas goed "de diepe waarheid" ervaren dat de historicus het verleden alleen maar kan benaderen, en dat zijn beoordeling wordt beïnvloed door de politieke omstandigheden en de preoccupaties van zijn eigen tijd (71). In één woord: hij was nederig geworden. In 1953 zou hij de houding van *Een historicus tegenover de wereld van nu* als volgt bepalen: "Het historisme is doodgelopen. De systemen zijn uitwassen. Wat de ware historie brengt, is begrip in een veel bescheidener, in een veel menselijker zin. Liefdevolle aandacht en kritiek. Verdraagzaamheid, openstaan voor het andere, voor ons vreemde verschijnselen, voor ons

(70) *Verzamelde Opstellen*, 1, 55-56.

(71) *Gebruik en misbruik der geschiedenis*, Groningen, 1956, 53-54.

vreemde geaardheid en denkbeelden ... Wij hebben gezien hoe het nationaal-socialisme ... de geschiedenis dienstbaar maakte aan het leven, en met wat voor gevolgen! En wij zien nog heden in Rusland een onheiligh verbond in actie tussen mythe en historisch systeem" (72).

Drie jaar en half Duitse gevangenschap als gijzelaar kunnen niet anders dan Geyl getekend hebben. Waar hij vroeger geschreven had dat België geen deel had aan de eeuwigheid zoals de naties Frankrijk en Nederland, had hij waarschijnlijk ingezien dat een overwinning van Duitsland het einde van Nederland zowel als van België zou meegebracht hebben. Ook zijn zicht op België, op het activisme en het Vlaams-nationalisme moest daarvan de weerslag ondergaan. In 1931 had hij in *Leiding* de flamingantische historicus Paul Fredericq, die om zijn verzet tegen de Duitse *Flamenpolitik* op activistische verklipping naar Duitsland was gedeporteerd, de woorden "kleinzielig" en "belachelijk" toegevoegd, en vervolgd: "Het wordt tijd dat men de zedelijke schoonheid van de activistische beweging eens lere inzien. Zij is een kostbaar bezit van onze moderne cultuur, dat wij te lang verwaarloosd hebben". Hij had die en soortgelijke teksten in 1937 nog opgenomen in zijn bundel *Kernproblemen van onze Geschiedenis* (73). Over de zedelijke schoonheid van collaboratie tijdens een bezetting, had hij nu andere opvattingen.

Al kort voor de oorlog had Geyl herhaaldelijk gewaarschuwd tegen de "pogingen om de historie in dienst van een zeer bepaalde Duitse propaganda te gebruiken" (74). Heeft hij tijdens en na zijn opsluiting, toen hij de tweede helft van zijn wetenschappelijk leven begon die vooral aan de studie van de historiografie zou gewijd zijn, zich niet afgevraagd of zijn Grootnederlandse geschiedschrijving niet aan dezelfde ziekte leed? Heeft hij zijn aanval uit 1938 op Christoph Steding niet herlezen, en daarbij in gedachten het woord Nederland vervangen door Vlaanderen, en Duitsland of "het Rijk" vervangen door Nederland? Hier volgen enkele uittreksels uit die tekst:

"*Nederlands geschiedenis als ziekteverschijnsel* ... Wat de schrijver wil, is [de ziekteverschijnselen van het Duitse Rijk en van Europa] bestuderen, en wel aan de kleine Germaanse randvolken van het Rijk, de Scandinavische landen, Zwitserland en Nederland. Hij wil laten zien hoe die niets anders dan afgebrokkeldheid van het Rijk vertegenwoordigen, hoe zij dus altijd buiten de waarheid, neen tegen de waarheid geleefd hebben ...

(72) *Verzamelde Opstellen*, 3, 32-33.

(73) Blz. 294-296. Ook Pirenne, die eveneens op activistische verklipping gedurende meer dan twee jaar was gedeporteerd, had Geyl op dezelfde manier aangevallen in *Leiding* en in *Kernproblemen*, 289-291.

(74) *Historicus in de tijd*, Utrecht, 1954, 55.

Het Rijk in ieder geval, dat is voor hem de geschiedenis, dat is het leven ; er is niets daarbuiten, alles wat erbuiten ligt, is verwording, onnatuur, dood ... Verbrokkeling, afwijking, afzondering, dadenloze neutraliteit, – dat is de grondslag van het bestaan der kleine volken die hij bespreekt. Steding immers ziet hen, ziet ons, niet positief, enkel negatief ; niet als uit ons eigen beginsel levend, maar enkel als afgefallen van het beginsel, van het Rijk ...

In ons geheel trouwens vormen wij maar een 'deel-rijk' en zijn van onze nationaliteit tegenover de Duitse tot diep in de 19^e eeuw toe, aldus Steding, zo weinig zeker geweest, dat onze afweer, onze beklemtoning van onze verschillendheid iets krampachtigs had, iets van een poging om onze eigen twijfelingen te overstemmen ... 'Het nationaal-socialisme geen exportartikel' ? De schrijver verzekert een paar keer ... dat hij met dit alles geen verandering van grenzen voor heeft. 'Geen territoriale ambities' ... Er blijft toch iets uitermate bedenkelijks in ...

Christoph Steding wil ons niet bij het Rijk inlijven, maar als wij er ons niet zelf geestelijk bij annexeren, beschouwt hij ons als 'geboren Rijksvijanden', die hij overigens meer veracht dan vreest ... De schrijver ... streeft nooit naar verstaan. Hij heeft het gevoel niet dat al die schrijvers die hij aanhaalt hem iets te vertellen zouden kunnen hebben : 't is er hem om te doen hun te vertellen wat hij uit naam van het Rijk van hen denkt ... krijgt nu de Duitse lezer enig beeld van het Holland dat hem geleerd wordt te verachten ? ... Een geest van volslagen geslotenheid tegenover het vreemde. Voor geen ander volk, zeker voor geen klein volk van Germaanse bloede, bestaat met die geest de mogelijkheid van vergelijk op een andere grondslag dan die van onderwerping, van zelfverraad. Tegenover die fanatieke aanspraak op erkenning van de eigen maatstaf als de enig geldige, past geen andere houding dan die van rustig afwijzen" (75).

Een inzicht in het parallellisme tussen zijn geschiedschrijving en die van Steding, kan Geyl verworven hebben door de ineenslorting van de Grootnederlandse beweging samen met Duitsland dat haar in het leven geroepen had. Het grootste deel collaboreerde zoals haar Vlaams-nationalistische tegenhanger in België. Een groep goedgeblevenen stelde in 1943 aan generaal Ch. de Gaulle voor om België langs de taalgrens te verdelen tussen Frankrijk en Nederland, en bood aan Geyl de leiding aan. Hoewel die vroeger op een oorlog gerekend had voor de verwezenlijking van zijn ideaal, verweet hij nu aan deze mensen hun "doctrinaire, abstract-nationalistische geest" en wees hun voorstel af. Bij de bevrijding probeerde Geyl de Grootnederlandse beweging te redden door een verandering van haar inhoud. Die poging kon hij wagen dank zij zijn prestige als bestrijder van het nationaal-socialisme al van vóór de oorlog, als gijzelaar en verzetsman. Vriend-

(75) *Historicus in de tijd*, 67-74.

schap en innige samenwerking met België moest de grondslag zijn van Nederlands politiek, en hij beweerde dat hij de Grootnederlandse beweging altijd zo opgevat had. Zelfs Gerretson zou in 1951 Vlaanderen afreizen met een pleidooi voor de Benelux als "Nieuw-Bourgondië" (76).

In de voorrede van zijn bundel *Eenheid en Tweeheid in de Nederlanden*, van 1946, erkende Geyl dat hij zich in zijn vroegere geschriften "door de nationale beweging, waarvan ik met dit werk deelnam, wel eens te ver heb laten meeslepen". Maar hij hield vol "dat ik ook toen in hoofdzaak de grote en vaste waarheden trachtte te onderscheiden en tegenover de waanvoorstellingen en excessen waartoe mijn eigen beschouwingen al te vaak misbruikt werden, een deugdelijk weerstandsvermogen aan de dag legde. Zo acht ik mij gerechtigd hen te zuiveren van enkele troebele elementen die hun historische werking zouden kunnen schaden". Dat beperkte zich trouwens tot "een enkele opmerking" hier of daar die "bijvoorbeeld een wantrouwen tegen Frankrijk of een twijfel omtrent de duurzaamheid van België verried". De twee artikels tegen Pirenne uit 1927 nam hij opnieuw op ; die stelde hij dus nog als wetenschappelijk voor. Of anders gezegd, ook in de nieuwe context bleef hij zoveel mogelijk zichzelf getrouw.

Maar de *Geschiedenis van de Nederlandse Stam* voortzetten, voor perioden waarin Zuid en Noord volledig gescheiden leefden, was nog wat anders dan oude strijdartikels herdrukken. "Nu de delen in feite een eigen leven leidden, schrijft Rogier, werd het verhaal van hun politiek verleden niet veel meer dan een juxtapositie. Voor Geyl moet dit in toenemende mate een zelfkwelling geweest zijn en velen hebben dan ook lang gevreesd, dat hem de lust ontbrak het relaas, dat in 1751 was blijven steken, te vervolgen. Dat hij dit sombere vermoeden toch beschaamd heeft, acht ik een bewijs van zelfucht, want het moet hem tegen de borst gestuit hebben een werkelijkheid te beschrijven, die zo volhardend bleef vloeken tegen zijn droom. Is het grote werk toch een torso gebleven, dan zullen én dezelfde werkelijkheid van de negentiende en de twintigste eeuw én de onmiskenbaarheid van een Belgisch nationaliteitsgevoel ... dit kunnen verklaren" (77).

In 1950 verscheen de doctorale dissertatie van A. Smits O.S.B. over *1830 Scheuring in de Nederlanden*, Deel I, *Holland stoot Vlaanderen af*. Geyls leerling Smits weerlegde daarin zijn voorstelling en die van Gerretson, als zouden Fransen en voorstanders van inlijving bij Frankrijk een rol van betekenis, ja zelfs een leidende rol, hebben gespeeld in de revolutie van 1830. Gerretson had op de promotie zelfs, tegen alle evidentie in, ontkend dat hij dat zou geschreven hebben (78).

(76) Zie L. WILS, *Gerretson, Geyl en Vos*, 116-119.

(77) L. J. RENIER, *Herdenking van P. Geyl*, 367. Renier schrijft : "in 1688 was blijven steken", maar na het tweede deel in 1934 was het derde in 1937 toch gevorderd tot 1751.

(78) GERRETSON, *Verzamelde Werken*, V, 48-49. Om maar één plaats aan te halen waar hij het driemaal gezegd had : IV, 86.

In 1955 viel Geyl openlijk Gerretson aan in twee weekbladartikels, die hij in 1960 zou opnemen in zijn bundels *Nederlandse Figuren*. Gerretsons betoog over de aanwijzing van Amsterdam als hoofdstad in de grondwet van 1814 "bevatte enige zakelijkheden en verder veel spitsvondige tekstuitleggingen om een partij-dige en fantastische interpretatie van onze geschiedenis te schragen". Gerretsons voorstelling heette "de fantastische vrucht van partijhartstocht" en had "alle contact met de werkelijkheid" verloren. "Gerretson heeft één gedachte, waarnaar hij de feiten verwringt. Hij verafgoodt Willem Één". Waar Gerretson principiële democratie afwees als import en geringschattend schreef over "de latere in de Frans-Belgische school opgebrachte 'constitutionele' liberalen van 1830", betoogde Geyl dat die democratie wortelde in de Blijde Inkomst van 1356 en de Acte van Verlatinge van 1581, en dus niet moest worden gekoppeld aan de Franse revolutie of de Belgische (79). Over die Belgische revolutie en grondwet dus nog niets goeds, maar moeten we niet veronderstellen dat die bij de democraat Geyl toch een minder ongunstig uitzicht kregen? Zag hij nu in dat Gerretsons visie op het Verenigd Koninkrijk en 1830, waarop hijzelf zijn Grootnederlandse geschiedenisvoorstelling gesteund had, onwetenschappelijk was?

In 1956 recenseerde Geyl mijn boek over *De ontwikkeling van de gedachtenin-houd der Vlaamse beweging*, en ook dit stuk zou hij vier jaar later bundelen in *Nederlandse Figuren*. Hij vatte eerst samen wat hij zelf altijd zou gedacht en geschreven hebben, namelijk dat 1830 was "Niet het werk van de Vlamingen. Alle initiatieven gingen van Brussel en het Walenland uit, veelal onder recht-streeks Franse inwerking". Na de scheiding ontstond de Vlaamse beweging als oogst van wat er tijdens de vereniging was gezaaid door de regering. Die voor-stelling, "kan ik ze na dit boekje nog handhaven? Ik zal ze althans moeten aan-vullen of sommige accenten ietwat anders leggen". Als voornaamste vernieuwing vermeldde hij "de nauwe verbinding gelegd tussen die Belgische geestdrift, tussen dat echt Belgisch nationaal gevoel dat zich ook in Vlaanderen uitte, en de opkomende volksstemming ten gunste van de eigen taal ... Wils heeft mij wel aannemelijk gemaakt, dat de vroege Vlaamse beweging ook aan die Belgische vrijheidsideologie ... te danken heeft gehad. Heel de geschiedenis der Vlaamse beweging krijgt ... een meer Belgische, een meer in de eigenaardige vormen en verhoudingen van het land gebedde, verschijning. Paradoxaal blijft het" (80). In

(79) *Verzamelde Opstellen*, 2, 195-207. In het midden van de 19^e eeuw betoogden in België historici, voor zover dat woord dan al kan gebezigd worden, en andere nationa-listen ook dat de Belgische grondwet niets aan de Franse revolutie te danken had, maar alleen aan de eigen traditie; L. Wils, *Het beroep op "de oude Belgische vrijheden" in het midden van de 19de eeuw*, in *Standen en Landen*, XXXII, 1964, 113-122.

(80) *Nederlandse Figuren*, 2, Amsterdam-Antwerpen, 1960, 37-45. In 1960, toen hij *Hedendaagse Beschouwingen over het Verenigd Koninkrijk van Willem I* opnieuw uitgaaf,

1958 promoveerde A. W. Willemsen bij Geyl op een studie over het Vlaams-nationalisme, met als eerste bijgevoegde stelling: "Terecht verklaart Wils de zo opmerkelijke opbloei van de Vlaamse beweging na 1830 in de eerste plaats uit de invloed van Belgisch-nationale gevoelens".

In augustus 1962 sprak Geyl op de IJzerbedevaart, tegen hol extremisme, voor amnestie en federalisme, en samenwerking over partijgrenzen heen. Op kritieken die hij achteraf kreeg van socialistische kant, antwoordde hij: "Het is immers al heel duidelijk dat de Vlaamse kwestie er allereerst een is van sociale aard, dat het gaat om het zich handhaven tegen kaste-privilege en het meerderheidsgevoel van een kleine maar nog altijd machtige verfranste groep in Vlaanderen" (81). Dat was wel een fundamenteel andere voorstelling dan degene die hij daar vóór de oorlog van gehad had, zelfs als we rekening houden met de buitengewone soepelheid waarmee Geyl altijd zijn betogen had aangepast aan het publiek waartoe hij zich richtte.

Dat Geyl na de Tweede Wereldoorlog niet is voortgegaan met zijn Grootnederlandse geschiedschrijving, en zijn *Stam* heeft gestaakt, zal dus wel degelijk te maken hebben met gewijzigde inzichten zowel als met verruimde belangstelling. Een derde factor is met de twee vorige verwant. De nationalist, maar tegelijk de democraat Geyl, die zoveel van zijn energie besteedde aan de strijd tegen nationaal-socialisme en communisme, aan het verhogen van de geestelijke weerba-baarheid van de vrije westerse beschaving, die het helemaal niet eens kon zijn met Gerretsons afwijzen van het liberalisme, hoe moest die nu over het Verenigd Koninkrijk en de Belgische revolutie gaan schrijven in het volgende deel van zijn *Stam*?

Zou hij de lof maken van de Belgische grondwet, of volhouden dat de Neder-landse van 1848 daar niets meer te maken had? En zou hij voor heel de 19^e eeuw beschrijven hoe België economisch en politiek meer ontwikkeld was dan Neder-land, dat "worstelde om zich uit zijn verval op te heffen zoals zijn gelukkiger stam-genoten"? Dat ware een geestelijke zelfmoord die men van niemand mag ver-wachten.

voegde Geyl er in noot bij: "Er is in de laatste tijd door L. Wils een theorie ontwikkeld, als zou de Vlaamse beweging in haar opkomst vooral de stuwing hebben ondergaan van het Belgisch nationaal gevoel, dat juist de revolutie van 1830 had bewerkstelligd, of door haar was losgemaakt. Dit lijkt op het eerste gezicht vrij paradoxaal, maar het boekje ... brengt toch wel degelijk een positieve bijdrage"; *Noord en Zuid*, Utrecht-Antwerpen, 1960, 260.

(81) *Figuren en Problemen*, I, Amsterdam-Antwerpen, 1964, 121 en 127.

8. DE WORTELS VAN DE GROOTNEDERLANDSE VISIE

Het is duidelijk dat Geyls Grootnederlandse geschiedenisvoorstelling het product was van haar tijd, met name van de Grootnederlandse beweging. Geyl heeft dat nooit ontkend, alleen gezegd dat het bij de Belgicisten en Kleinnederlanders erger was omdat die er zich niet van bewust waren dat ze aan politiek deden. Na de publikatie van de *Briefwisseling Gerretson-Geyl* is het onmogelijk staande te houden dat de Grootnederlandse geschiedschrijving niet een instrument voor de Grootnederlandse beweging zou geweest zijn, of dat deze beweging niet tot doel zou gehad hebben België te scheuren en Vlaanderen aan Nederland te hechten. Dat geeft meteen een aannemelijke verklaring voor iets wat onverstaanbaar leek: de manier waarop de intelligente historici Gerretson en Geyl met de verleden werkelijkheid omsprongen.

Zij aanzagen België, letterlijk, als de doodsvijand van Nederland en hun geschiedschrijving als een wapen in deze oorlog op leven en dood. Vandaar hun optreden tegen "Belgiës meest Dietsvijandige historicus" Pirenne, tegen de verrader Colenbrander die bij Pirenne zijn licht opstak en een "haard van verrotting" was, hun oprechte verontwaardiging over de "misselijke Kleinnederlanders" die wetenschappelijke maatstaven wilden in ere houden terwijl de toekomst van het vaderland op het spel stond. In deze oorlogssituatie verloren begrippen als eerlijkheid, waarheid en objectiviteit hun relevantie. Zoals Gerretson schreef aan Geyl op 31 juli 1928: "Wat kan jij brutaal liegen! En 't heerlijkste is, dat je 't zelf zo gelooft" (82). Of we zouden het nog anders kunnen uitdrukken, zoals de Duitse Bondsregering in de motivering waarmee ze aan de trotskist professor Ernest Mandel de toegang verbood tot haar land, om er aan de universiteit van Kassel een lezing over economie te geven: "Mandels revolutionaire overtuiging is zo verweven met zijn activiteit als econoom, dat een voordracht over 'de lange golven van de conjunctuur' noodzakelijk de ongrondwettelijke bedoelingen van de Vierde Internationale moet dienen". Dat verklaart hoe Geyl tot op zijn levensavond kon blijven schrijven over de wetenschappelijke lezing die hij niet had mogen houden in België, terwijl we in zijn correspondentie zijn tevredenheid lezen over het nieuwe incident dat hij had kunnen uitlokken tussen België en Nederland.

Ook nu we weten dat de Grootnederlandse geschiedenisvoorstelling een oorlogswapen was, blijft toch nog de vraag waar Gerretson en Geyl dat wapen hebben gehaald. Ze hebben het toch niet helemaal gefantaseerd? Het was te vinden in de vóórwetenschappelijke Hollandse geschiedschrijving over het Ver-

(82) *Briefwisseling*, 181.

enigd Koninkrijk en 1830. Daar heeft Gerretson het kunnen putten in de Eerste Wereldoorlog, toen hij tegelijk zich verdiepte in Groen van Prinsterer en Willem I, en als vertrouwensman van de Duitse legatie de Grootnederlandse beweging opzette.

In 1978 heeft A. Plevoeys te Leuven een merkwaardige licentiaatsverhandeling voorgebracht over *De Belgische opstand in de Nederlandse wetenschappelijke geschiedschrijving tussen circa 1830 en 1870*. De auteur erkent dat er in die periode over dat onderwerp nog geen historiografie tot stand kwam die wij nu "wetenschappelijk" zouden noemen. Maar hij koos uit de vloed van geschriften diegene die door omvang en kwaliteit in het oog sprongen, die de beeldvorming bij het intellectueel publiek in Nederland lange tijd beïnvloed hebben, en waarvan de schrijvers meestal tot de toenmalige wetenschappelijke wereld behoorden.

Een eerste groep auteurs schreef heel kort na de feiten, onder de invloed van verontwaardiging en woede, terwijl België en Nederland nog in oorlogstoestand verkeerden. Het waren Franciscus Johannes Hallo, Abraham Johannes Lastdrager en Nicolaas Godfried van Kampen. De gelijkenis tussen de voorstelling die zij gaven van de Belgen, het Verenigd Koninkrijk en de omwenteling, en de voorstelling die Geyl er rond 1930 van gaf, is bijna totaal.

Hallo die publiceerde van 1830 tot 1832, noemde als oorzaken van de opstand de godsdienstbegrippen en de verfransing. Verfransing in taal, zeden en denkwijzen wat inhield ultramontanisme uit Frankrijk en Jacobinisme uit Frankrijk. Een nationaal element was er niet in België, alleen maar facties.

Lastdrager publiceerde tussen 1832 en 1841. Hij schreef dat België in 1814 te klein, te fransgezind en te karakterloos was om een afzonderlijke staat te vormen. Geheime inblazingen van buiten hebben bijgedragen tot de scheuring, hoewel de Juli-revolutie in Frankrijk geen merkbare invloed uitoefende.

Ook voor Van Kampen die in 1834 publiceerde, bestond er geen Belgische natie. Hij sprak zelfs van twee naties daar. Één die nog in de Middeleeuwen leefde; dat scheen Vlaanderen te zijn, onder de voogdij van de geestelijkheid die samenspande met de geestelijkheid van Frankrijk. En Wallonië dat geen geschiedenis kende dan die sinds de Franse revolutie; dat aansluiting wilde bij Frankrijk onder een burgerkoning in tegenstelling tot de Nederlandse vorst bij Gods genade, en dat soevereiniteit van het gepeupel nastreefde. De revolutionaire geest was overgewaaid uit Frankrijk. De Belgische clerus stond in contact met de omwentelaars uit Frankrijk onder leiding van Lamennais en Chateaubriand, die de Jacobijnse beginselen verbonden met pauselijk gezag. "Een ongodsdienstig of bijgelovig, een wuft en verachtelijk volk (zo het volk mag heten!) ...".

Bij deze eerste drie auteurs vernamen we de propaganda-voorstelling zoals die sinds jaren door de regering van Willem I was gegeven tegen de oppositie. Het was dezelfde die door de Hollandse opinie was aanvaard om voor zich als

minderheid de leiding op te eisen in het Verenigd Koninkrijk. Na 1830 werd ze in de heersende oorlogstoestand met België alsmat herhaald. De Grootnederlandse voorstelling zal een terugkeer zijn naar deze propaganda : België is geen natie⁽⁸³⁾, de oppositie en de revolutie zijn Frans ; het ultramontanisme is Frans, het liberalisme is Frans, toegeven aan die Franse eisen is uiteraard onmogelijk voor het Verenigd Koninkrijk dat een anti-Frans bolwerk moet zijn. Gelijkeid aanvaarden in het Verenigd Koninkrijk, dus het overwicht van de talrijker Belgen, kan niet want dan triomfeert Frankrijk, enz.

Evenmin konden Gerretson en Geyl afstand van de Wielingen aan België aanvaarden in 1920, of een goedkeuring van het verdrag in 1927, want dan triomfeerde Frankrijk. We zouden ook de vergelijking kunnen maken met degenen die alle communisme, of zelfs sociale eisen, voorstellen als Russische (of Cubaanse, of Chinese) inmenging of overheersing. Belangrijk is, dat het onvermogen om het gebeuren in België te zien en te beoordelen, zelfs bij de beste geesten van destijds bestond, zoals Groen en Thorbecke.

Bijzonder op Gerretson, maar ook op Geyl oefende Guillaume Groen van Prinsterer invloed uit, die al van vóór de opstand de oppositie bestreed als identiek met "Franse denkbeelden". In april 1831 schreef hij "België moet, zegt men, onder het Huis van Oranje wezen of Frans. België is Frans"; daarom was een herstel van de Vereniging ongewenst. In 1832 heette het : "Holland werd door België – met België door Frankrijk – met België en Frankrijk door de revolutie beheerst. Dit driedig onheil was van de aard der vereniging het onvermijdelijk gevolg". Hoewel Groen niet op de Belgen schold zoals de drie vorige auteurs, konden zijn publicaties hun waanvoorstellingen alleen maar versterken. In 1936 schreef Geyl, toen zijn Grootnederlandse karikatuur al over haar hoogtepunt heen was : "Volgens Groen had de verfransing van België meer vooruitgang onder de vereniging met Nederland dan onder de Franse inlijving gemaakt. Hij heeft dan echter uitsluitend het oog op de gehate liberale beginselen. Want wat de regering voor de vernederlandsing van onderwijs en bestuur gedaan had, was niet gering"⁽⁸⁴⁾. In 1950 heeft Geyl in een lang artikel afgerekend met Groens anti-revolutionaire geschiedbeschouwing⁽⁸⁵⁾. Maar we hebben gezien hoe hij zelf nog

(83) Aansluitend hierbij de Hollandse voorstelling, die in het Verenigd Koninkrijk zou verspreid worden en ook door Geyl heropgenomen, van de Belgische geschiedenis als eeuwenlange vreemde overheersing. Zie J. STENGERS, *Le mythe des dominations étrangères dans l'historiographie belge*, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1981, 382-401.

(84) Groen van Prinsterer en de scheuring van 1830, in *Verzamelde Opstellen*, 2, 228.

(85) Fruin contra Groen, 1853-1854, in *Verzamelde Opstellen*, 3, 135-180.

in 1955, zij het minder dan Gerretson, onder de invloed stond van deze anti-revolutionaire veroordeling van de Belgische omwenteling.

Geyl stamde wel uit de liberale traditie van Johan Rudolf Thorbecke, maar die had in en na 1830 nauwelijks een andere kijk gehad dan Groen : "De Belgische opstandigheid vond hij een gruwel ; de Belgische grondwet van begin 1831, die jaren lang in heel Europa als voorbeeld van het ware liberale constitutionalisme zou gaan gelden, liet hem kennelijk geheel onverschillig ; het Belgische liberalisme verachtte hij als revolutionair jacobinisme". In april 1833 noemde hij België een "staat, die niets meer is dan ene diplomatische fictie", niets dan een object van Franse veroveringszucht ; Frankrijk en Engeland probeerden "het kunstige en geleende leven van de Belgische opstand" te rekken⁽⁸⁶⁾. Pas onder "het stelselloos regime van Willem II" zou Thorbecke geleidelijk in de liberale oppositie komen, en in 1848 zou hij Nederland een grondwet geven die de Belgische invloed had ondergaan, zoals zovele andere uit dat jaar en later.

Johannes Bosscha, die in 1849 de opdracht kreeg van Willem III om een biografie van Willem II te schrijven, en die daarna de heldendaden van het Nederlands leger te land verheerlijkte, stond als eerste auteur ver genoeg van 1830 af om er niet uitsluitend negatief over te oordelen. Hij erkende dat er bekwame en gewetensvolle leiders in de unie van de opposities optraden. Maar hij ging tekeer tegen de Fransen, en tegen de Walen die in 1830 zoals in de 16e eeuw de grote schuldigen waren. De Vlamingen zouden, indien ze protestants waren geweest, wel met de Nederlanders hebben kunnen samengroeien tot één volk. Tegenover het Frankrijk van Napoleon III vond hij Belgisch-Nederlandse vriendschap wenselijk.

Jeronimo de Bosch Kemper gaf in 1868 het zijn *Staatkundige Geschiedenis van Nederland tot 1830* uit. Het werk van deze liberale jurist en volksvertegenwoordiger was het eerste over de periode van het Verenigd Koninkrijk, dat naar onze huidige normen als wetenschappelijk kan gelden. Al had hij zelf destijds als vrijwilliger deelgenomen aan de Tiendaagse Veldtocht, zijn boek was niet alleen superieur tegenover al de vorige door een scherpere analyse, maar ook door zijn grotere onpartijdigheid. Als eerste erkende hij tenvolle een Belgisch nationaal bewustzijn, en wees dat aan als oorzaak van de opstand. Ook noemde hij de (liberale) eisen van de Belgische oppositie gerechtvaardigd, en wees er op dat die afgewezen werden door de Hollandse opinie uit vrees voor een Belgisch-katholieke overheersing.

(86) E. H. KOSSMANN, *Thorbecke en het historisme* (Mededelingen Kon. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde), Amsterdam, 1982, 30-39.

Het ligt voor de hand dat de inzichten verder in die richting evolueerden naarmate de afstand tot 1830 toenam en daarmee de sereniteit, terwijl de geschiedschrijving uitgroeide tot een echte wetenschap. Een hoogtepunt bracht de liberaal Colenbrander die schreef vanaf de laatste jaren van de 19^e eeuw, en die als eerste historicus de periode 1780-1840 als een volwaardig onderzoeksobject beschouwde; hij heeft ze door zijn bronnenpublicaties en zijn werken ontsloten.

De Grootnederlandse voorstelling die Gerretson en Geyl tegenover de naar hun zeggen Kleinnederlandse van Colenbrander geplaatst hebben, betekende een terugkeer naar de vóórwetenschappelijke chauvinistische traditie van Hallo, Lastdrager, Van Kampen, Groen, de jonge Thorbecke, en al in mindere mate Bosscha. Ze was duidelijk het product van de hernieuwde vijandigheid tussen België en Nederland, van Gerretsons optreden als de "Grootnederlandse vertrouwensman" van de Duitse legatie onder de oorlog, van het Belgisch annexionisme, enz. Maar tegelijk was ze een doorwerking van een antirevolutionaire voorstelling van het verleden, die Gerretson nog heeft gehandhaafd in zijn rede van 11 maart 1942, waar Geyl zich zozeer over ergerde: "Het principieel anti-democratisch en sterk autoritair karakter van de regering onder de grondwet van 1815 ... was voorbeeldig en voortreffelijk". De rondreis van Willem I door het Zuiden in 1829 toonde dat het volk "zich in het genot van zijn historische vrijheden vrij en gelukkig gevoeld heeft" (87). Als dat waar was, dan schoot er inderdaad als enige uitleg over dat de Belgen geen natie waren, zich door Franse ideeën en Franse agenten hadden laten opstoken, en de bedoeling hadden bij Frankrijk te worden ingelijfd.

9. BESLUIT

"Als ik rond mij zie, is het eerste wat ik opmerk dat het denken van de wereld vol zit van verminkte of vervalste geschiedenis, van historische mythen die, omdat ze zo weinig verband houden met de verleden werkelijkheid, daarom niet minder krachtig op de nationale en internationale politiek van het heden inwerken", schreef Geyl in 1954-56 in *Gebruik en misbruik der geschiedenis*. Als gewezen persattaché, en in het algemeen als nationalist die krachtig op de nationale en internationale politiek had ingewerkt, kon hij het weten.

L. J. Rogier concludeerde over de Grootnederlandse geschiedschrijving, dat daarvan "het zwakke punt is, dat zij aan de Vlaamse beweging ontsproten is en aan die kinderziekte vrij lang geleden heeft. Als Geyl het begrip 'Nederlandse stam' invoert, definieert hij het als 'de volkeren en volksgroepen, voor wie het

Nederlands de moedertaal is'. Daarmee hanteert hij een criterium, waarvan hij de historische geldigheid onbewezen laat. Hier koos Geyl, die straks een wereldnaam zou maken als kampvechter tegen axioma's en mythen die het geschiedverhaal deformeren, een duidelijk mythisch vertrekpunt⁽⁸⁸⁾. Accoord mits de correctie, dat het allemaal ontsproten was aan het mengsel van *Flamenpolitik* en Hollands nationalisme, dat de Grootnederlandse beweging was in de Eerste Wereldoorlog.

"Laat echter deze bedenking ons niet blind maken voor de zin van een kadervergroting van het Nederlands geschiedverhaal, die bij Geyl begint ...", zo vervolgt Rogier. "Geyl heeft de beoefenaars van onze geschiedenis geleerd terug te gaan tot vóór de periode, waarin de jonge Grotius op last van de Staten van Holland en tot hun meerdere eer de grondslag legde van een geleide geschiedschrijving. Veel, wat scheefgetrokken was, kwam daardoor weer in het lood; wat verdoezeld was, ving nieuw licht; zo de geleide protestantisering, Rennenbergs afval, de Unies van Atrecht en Utrecht en de al of niet religieuze drijfveer van de opstand". Elders schreef Rogier dat het grootste deel van zijn eigen oeuvre "de reconstructieve strekking vertoont, door J. A. Alberdingk Thijm en W. J. F. Nuyens ruim een eeuw geleden geïntroduceerd en in onze eeuw vooral door P. Geyl consequent gepraktiseerd. Hun voetspoor volgend, heb ik ook mijn best gedaan om het verhaal van onze nationale geschiedenis te ontdoen van uit vooroordeel geboren en in chauvinisme gahandhaafde mythische trekken" (89). Rogier besloot zijn *Herdenking van P. Geyl* als volgt: "Zijn verruiming van het algemeen kader, zijn wezensbepaling der protestantisering, zijn retouche aan het historisch portret der Oranjeprinsen, zijn herwaardering van 'de ware vrijheid', de Patriottenbeweging en de Bataafse tijd hebben, ontdaan van hun eenzijdigheden, na het wegebben van gewekte verontwaardiging alom ingang gevonden, dank zij hun berusten op een objectieve bronnen-interpretatie ... Er is dus een vaderlands geschiedenisbeeld van voor Geyl en een van na hem. Ik ken geen Nederlands geschiedschrijver, van wie dat in zulk een mate geldt. Zo gezien, is Geyl dan de grootste" (90). Volledig accoord.

Maar er lijkt me een typische mythe te zitten in de volgende affirmatie van Rogier: "Met rechtmatige trots kon Geyl in zijn latere jaren constateren, dat zijn tweefronten-oorlog tegen de Kleinnederlandse geschiedenis-opvatting ... én tegen de Belgicistische van ... de grote Pirenne, op een overwinning was uitgelopen, nu geen verantwoorde synthese meer denkbaar is in de oude geest". Ook al voegde Rogier er aan toe dat de nieuwe syntheses niet de visie van de *Nederlandse Stam*

(87) *Verzamelde Werken*, IV, 86-87.

(88) *Herdenking van P. Geyl*, 366.

(89) L. J. ROGIER, *Herdenken en herzien*, 7.

(90) *Herdenking van P. Geyl*, 388.

dekken, dat zij het axioma van de natie-makende taal prijsgegeven hebben voor een triomf van de Beneluxgedachte⁽⁹¹⁾. Dat Geyl vóór de Tweede Wereldoorlog en minstens tot en met 1934 een aartsvijand was van het streven naar Benelux-verstandhouding door staatslieden als Van Cauwelaert en Van Karnebeek, weet Rogier ook. Maar hij laat zich aan diens mythe vangen wanneer hij meent dat Geyl iets zou hebben toe- of afgedaan aan de geschiedschrijving van België of aan Pirenne. Het historiografisch probleem dat mede onder invloed van Geyl anders is aangepakt, is dat van de Noordnederlandse geschiedschrijving, niet dat van de Zuidnederlandse.

De Bourgondische statenbond is in de 15^e eeuw gegroeid rond Vlaanderen en Brabant die er de kern van uitmaakten. Geleidelijk won het belangrijkste buitengebied, Holland, aan betekenis en het kwam bovendien meer centraal te liggen door de uitbreiding van de statenbond naar het Noordoosten in de 16^e eeuw. Door de afscheuring, niet van een noordelijke helft maar van een veel kleiner noordelijk deel op het einde van de 16^e eeuw, en door verder gebiedsverlies in de 17^e eeuw werden, zoals Huizinga raak zegde wat alle historici altijd geweten hebben en nog weten, "de Zuidelijke Nederlanden in bijna alle opzichten de echte, maar aan weerszijden gesnoeiide uitgroei van de Bourgondische staat"⁽⁹²⁾. Er was en is dus geen probleem van continuïteit in de Belgische geschiedenis, en Geyl heeft aan de conceptie van Pirenne niets wezenlijks toegevoegd noch afgedaan, maar ze integendeel overgenomen en in de plaats van die van Blok gesteld. Het Bourgondische eenheidsgevoel over de veelheid van de "provinciën" heen bleef mettertijd groeien, en werd door loyalisme tegenover de "natuurlijke vorst" en katholieke geestdrift voor de zaak van Habsburg zowel als door de verschrikkingen van de oorlog zelf opgezweept tot een Zuidnederlands nationalisme dat zich al onder de Aartshertogen vertoonde, om het met Geyl zelf te zeggen⁽⁹³⁾. Andere auteurs hebben dat proces sindsdien gevolgd tot in de 19^e eeuw, zoals F. Prims⁽⁹⁴⁾, of meer in detail bestudeerd zoals J. Andriessen⁽⁹⁵⁾. Het overgrote deel van wat Geyl vóór de Tweede Wereldoorlog heeft geschreven over België, de Zuidelijke Nederlanden en de Vlaamse beweging, en alles wat hij over Pirenne schreef, was niet het werk van de historicus maar van de politicus. Want, zoals hij

(91) *O.c.*, 368-369.

(92) Geyl wist het ook, en schreef in 1933 in een irredentisch artikel: "Nu de Bourgondische staatsgedachte afgedaan heeft, of slechts voortwoekert in de verwerpelijke, antivolkse zin" van het Belgische nationaal bewustzijn; in *Wilhelmus van Nassouwe*, 284.

(93) *Geschiedenis van de Nederlandse Stam*, II, 1934, 151-152.

(94) *De wording van nationaal bewustzijn in onze gewesten*, Antwerpen, 1939, 3^e uitg.

(95) *De Jezuïeten en het samenhorigheidsbesef der Nederlanden, 1585-1648*, Antwerpen, 1957.

zelf later zou schrijven in *Gebruik en misbruik der geschiedenis*: "De historicus die welbewust de regels der kritiek terzijde laat om een mythe op te bouwen, is geen historicus"⁽⁹⁶⁾.

Er was en is wel een probleem van continuïteit in de Noordnederlandse geschiedenis. Het huidige Nederland is gegroeid uit de Bourgondische staat-met-zwaartepunt-in-Vlaanderen-en-Brabant, door een afscheiding die Holland tot centrum zou maken en het calvinisme tot ideologie. Vandaar dat een geschiedenis van Nederland noodzakelijk mank loopt wanneer ze verder wil teruggaan dan 1572, maar noodzakelijk onvolledig is wanneer ze pas daar zou beginnen. Deze spanning moest door de niet-calvinisten het scherpst worden aangevoeld, degenen voor wie 1572 niet het begin kon zijn. Daarom verkozen in de 19^e eeuw katholieke Nederlanders als J. A. Alberdingk Thijm en W. J. F. Nuyens een *algemene* geschiedenis van de Nederlanden boven het halfslachtige van Blok en andere meer erkende historici, die wel vóór 1572 begonnen maar ook dan Holland in het centrum plaatsten. De agnosticus Geyl heeft die halfslachtigheid, die het gevolg was van het projecteren van de latere staat naar het verleden, trachten te doorbreken door integendeel het latere taalgebied naar het verleden te projecteren. Na de Tweede Wereldoorlog, dus na het einde van de Grootnederlandse beweging en ten tijde van de Benelux, is men van Noordnederlandse zijde het probleem gaan "oplossen" door Benelux-geschiedenissen te schrijven. Men neemt er eventueel de Belgische geschiedenis van de 17^e eeuw en later maar bij, omdat men ze voor de vorige eeuwen niet kan missen. Voor de Vlamingen is dat uiteraard prettig, maar het geldt een louter Noordnederlands probleem, het voegt aan de Belgische geschiedschrijving niets toe, het is geen verbetering van Pirenne, laat staan een overwinning op Pirenne. Het is integendel eerder een overnemen en verder uitbouwen van zijn machtige synthese over het naar mekaar toegroeien van de Lage Landen in de Middeleeuwen.

Mijn oordeel over de Grootnederland Geyl ligt ver af van mijn waardering voor zijn bijdragen tot de Noordnederlandse geschiedenis. Alles samen beoordeel ik hem zo ongeveer als hij zelf in 1955 de geschiedschrijver van de Franse revolutie Jules Michelet (1798-1874). Geyl klaagt daarbij aan "dat onder het mom van wetenschap aan de Universiteit een Revolutie-cultus werd gepleegd, die onhistorisch en, politiek gezien, gevaarlijk was. Maar wat het ergste euvel is in Frankrijk, dat is dat drijven tegen elkaar in"; tot en met het Pétainisme, "en Michelet en zijn invloed dragen daarvoor hun deel van verantwoordelijkheid". Zoals Geyl zijn deel draagt van de verantwoordelijkheid voor de Grootnederlandse collaboratie.

(96) *Blz.* 66.

En hij vervolgt : "Ook daarom – neen, ik kan de geschiedschrijver zijn tekort-komingen niet vergeven ... En groot blijft hij, groot door de hartstocht van zijn toewijding, door zijn leven-wekkende verbeelding, door zijn liefde, het zij zo, maar een liefde die wel bij uitstek aan die kwaal leed waarvan de volksmond de liefde beschuldigt : dat zij blind is. Blind, bij een soms verbazende helderziendheid. Maar het is geen dit naast dat. Het ergste, en wat ik persoonlijk slecht kan zetten, is die onmacht van het oordeel tegenover emotie en sentiment, en die troebele vermenging van de twee, die sentimentaliteit, die valse pleitredenen om wat krom is recht te praten.

Groot blijft hij. Ik denk er niet aan er een voorwaarde van te maken, dat grote geschiedschrijvers, zomin als dat andere groten, altijd gelijk gehad zullen hebben ; of dat wij hun kost enkel genieten mogen indien zij geen schadelijke bestanddelen bevat. Dan zou ons cultureel dieet al heel smakeloos worden ... Ik wil Michelet tenslotte, ik *moet* hem, nemen zoals hij was. Maar met open ogen" (97).

(97) Michelet en zijn Franse revolutie, in *Verzamelde Opstellen*, 4, 33-34.

BIBLIOGRAPHIE – BIBLIOGRAFIE

Chastelain parmi nous
A propos d'un livre récent

Philippe MURET

Redécouverte et éditée au siècle passé par les historiens romantiques, l'œuvre de Chastelain (1) semble attirer à nouveau, après une longue éclipse, l'attention vigilante et enthousiaste de plusieurs romanistes et historiens (2) que ne rebute point l'absence prolongée d'une édition scientifique des textes (3). Un Gabriel Pérouse (4), un Luc Hommel (5) réclamèrent autrefois justice pour le «grand George» dont l'indépendance d'esprit, la connaissance de l'âme humaine et le sens poétique ne laissent pas d'étonner chez cet indiciaire officiel. Aussi bien, dans la conclusion d'un travail consacré à l'historiographe de Philippe le Bon et du Téméraire, travail formant la seconde partie d'une thèse présentée en 1977 devant l'Université de Paris-Sorbonne, M. J.-C. Delclos déclare-t-il, à son tour, avoir voulu «contribuer à donner à un écrivain trop peu connu la place éminente qu'il mérite aux côtés de Commynes, mais pour des raisons le plus souvent op-

(1) Nous adoptons la graphie préconisée par V.-L. Saulnier (*Mélanges J. Frappier*, Genève, 1970, p. 986).

(2) Ce texte était rédigé lorsqu'a paru l'article bibliographique de J. Dufournet (*Retour à Georges Chastelain*, dans *Le Moyen-Age*, t. 88, 1982, pp. 330-342) écrit lui aussi à l'occasion de la parution du livre de J.-C. Delclos dont il sera question ici.

(3) M. G. Muraille, professeur à l'Université de Louvain, a sur le chantier une nouvelle édition des œuvres de Chastelain.

(4) G. PÉROUSE, *Georges Chastelain. Étude sur l'histoire politique et littéraire du XVe siècle*, Paris-Bruxelles, 1910, 161 p. (Académie royale de Belgique. Classe des Lettres. Mémoires, 2e série, VII, 1).

(5) L. HOMMEL, *Chastelain (1415-1474)*, Bruxelles, 1945, 118 p., et *Pages choisies de Chastelain*, Paris-Bruxelles, 1949, 209 p.